

Isaak Illich Rubin

Η ΜΑΡΞΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ*

Μετάφραση: Διονύσης Γράβαρης

1. Ἡ ἀντικειμενική βάση τοῦ φετιχισμού τῶν ἐμπορευμάτων

Τό εἰδοποιό χαρακτηριστικό τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας ἔγκειται στό ὅτι ἐκεῖνοι πού εἶναι ὑπεύθυνοι γιά τή διεύθυνση καί τήν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς εἶναι ἀνεξάρτητοι ἐμπορευματοπαραγωγοί (μικροί ἰδιοκτῆτες ἢ μεγάλοι ἐπιχειρηματίες). Κάθε μεμονωμένη, ἰδιωτική ἐπιχείρηση εἶναι αὐτόνομη, δηλ. ὁ ἰδιοκτῆτης της εἶναι ἀνεξάρτητος, ἐνδιαφέρεται μόνο γιά τά δικά του συμφέροντα ἐνῶ εἶναι ἐκεῖνος πού ἀποφασίζει τό εἶδος καί τήν ποσότητα τοῦ ἀγαθοῦ πού θά παράγει. Στή βάση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἔχει στή διάθεσή του τά ἀναγκαῖα ἐργαλεῖα παραγωγῆς καί τίς πρῶτες ὕλες, κι ἐπειδή εἶναι ὁ νόμιμος κάτοχός τους, ἔχει τήν ἀποκλειστική διάθεση τῶν προϊόντων τῆς ἐπιχείρησής του. Ἡ παραγωγή διευθύνεται ἄμεσα ἀπό μεμονωμένους ἐμπορευματοπαραγωγούς κι ὄχι ἀπό τήν κοινωνία. Ἡ κοινωνία δέν ρυθμίζει ἄμεσα τήν ἐργασιακή δραστηριότητα τῶν μελῶν της οὔτε ὑπαγορεύει τί καί σέ ποιά ποσότητα θά παραχθεῖ.

Ἄπό τήν ἄλλη πλευρά, κάθε ἐμπορευματοπαραγωγός κατασκευάζει ἐμπορεύματα, δηλ. προϊόντα πού δέν προορίζονται γιά δική του χρήση, ἀλλά γιά τήν ἀγορά, τήν κοινωνία. Ὁ κοινωνικός καταμερισμός τῆς ἐργασίας ἐνοποιεῖ ὅλους τοὺς ἐμπορευματοπαραγωγούς σέ ἓνα ἕνιαῖο σύστημα πού ὀνομάζεται ἐθνική οἰκονομία, σέ ἓναν «παραγωγικό ὀργανισμό» τά μέλη τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται σέ σχέση ἀμοιβαίας ἐξάρτησης. Πῶς δημιουργεῖ-

* Τό κείμενο αὐτό περιλαμβάνει τά κεφάλαια 1, 3 καί 4 ἀπό τό βιβλίο τοῦ I. Rubin: *Essays on Marx's Theory of Value*, Black Rose Books, Montréal, πού εἶναι ἡ ἀγγλική ἀπόδοση τοῦ ρωσικοῦ πρωτοτύπου: *Ocherky poteorii stoimosti Markso*, Μόσχα 1928.

ται αυτή ή σύνδεση; Μέσω τής ανταλλαγής, μέσω τής αγοράς όπου τά έμπορεύματα εμφανίζονται σέ μιά άπρόσωπη μορφή σαν μεμονωμένα παραδείγματα ενός δεδομένου τύπου έμπορεύματος ανεξάρτητα από τό ποιός τά παρήγαγε ή σέ ποιό μέρος ή κάτω από ποιές συνθήκες. Τά έμπορεύματα, τά προϊόντα τών μεμονωμένων έμπορευματοπαραγωγών, κυκλοφορούν κι άποτιμούνται στην αγορά. Οί πραγματικές συνδέσεις και σχέσεις πού ύπάρχουν ανάμεσα στις μεμονωμένες – θά μπορούσε κανείς νά πει ανεξάρτητες κι αυτόνομες – επιχειρήσεις προκαλούνται μέ τή σύγκριση τής αξίας τών αγαθών και μέ τήν ανταλλαγή τους. Στην αγορά ή κοινωνία ρυθμίζει τά προϊόντα τής εργασίας, τά έμπορεύματα, δηλ. πράγματα. Μέ τόν τρόπο αυτό ή κοινότητα έμμέσως ρυθμίζει τήν εργασιακή δραστηριότητα τών ανθρώπων, άφοϋ ή κυκλοφορία τών αγαθών στην αγορά, ή άνοδος και ή πτώση τών τιμών τους επιφέρουν μεταβολές στην κατανομή τών εργασιακών δραστηριοτήτων τών μεμονωμένων έμπορευματοπαραγωγών, προξενεί τήν είσοδο σέ ή τήν έξοδο από συγκεκριμένους κλάδους παραγωγής και, τέλος, οδηγεί στην άναδιανομή τών παραγωγικών δυνάμεων τής κοινωνίας.

Στην αγορά οί έμπορευματοπαραγωγοί δέν εμφανίζονται ως πρόσωπα πού κατέχουν συγκεκριμένη θέση στην παραγωγική διαδικασία άλλ' ως ιδιοκτήτες και κάτοχοι πραγμάτων, έμπορευμάτων. Κάθε έμπορευματοπαραγωγός άσκει τή δική του επίδραση στην αγορά μόνο στο βαθμό πού προσφέρει ή άποσπᾶ αγαθά από αυτή κι έπομένως μόνο στο βαθμό αυτό αισθάνεται και τήν επίδραση ή τήν πίεση τής αγοράς. 'Η άλληλοσυσχέτιση κι ή άμοιβαία επίδραση τής εργασιακής δραστηριότητας τών μεμονωμένων έμπορευματοπαραγωγών πραγματοποιείται άποκλειστικά και μόνο μέσω πραγμάτων, μέσω τών προϊόντων τής εργασίας τους όπως εμφανίζονται στην αγορά. 'Η επέκταση τής καλλιιεργήσιμης γής στη μακρινή 'Αργεντινή ή στον Καναδά μπορεί νά οδηγήσει σέ μείωση τής άγροτικής παραγωγής στην Εϋρώπη μόνο κατά έναν τρόπο: Μέ τή μείωση τής τιμής τών άγροτικών προϊόντων στην αγορά. Παρόμοια, ή επέκταση τής έκμηχανισμένης παραγωγής σέ μεγάλη κλίμακα καταστρέφει τόν χειροτέχνη, διακόπτει τήν προηγούμενη παραγωγή του και τόν ώθει από τήν ύπαιθρο πρὸς τήν πόλη, πρὸς τό εργοστάσιο.

'Εξαιτίας τής άτομιστικής δομής τής έμπορευματικής κοινωνίας, εξαιτίας τής άπουσίας άμεσης κοινωνικής ρύθμισης τής εργασιακής δραστηριότητας τών μελών τής κοινωνίας, οί συνδέσεις ανάμεσα στις μεμονωμένες, αυτόνομες, ιδιωτικές επιχειρήσεις πραγματοποιούνται και διαιωνίζονται μέσω έμπορευμάτων, πραγμάτων, προϊόντων εργασίας. «... 'Η εργασία τοϋ άτομου έπιβεβαιώνεται ως μέρος τής κοινωνικής εργασίας μόνο μέσα από τίς σχέσεις πού έγκαθιδρύει ή πράξη τής ανταλλαγής, άμεσες σχέσεις μεταξύ τών προϊόντων κι έμμεσες, διαμεσολαβημένες μεταξύ τών παραγωγών» [C.I., σ. 73]¹. Λόγω τοϋ γεγονότος ότι οί έξατομικευμένοι έμπορευμα-

1. Τό λατινικό γράμμα C ύποδηλώνει ότι οί παραπομπές γίνονται στην άγγλόφωνη

τοπαραγωγοί, πού έπιτελοϋν μέρος τής συνολικής κοινωνικής έργασίας, έργάζονται άνεξάρτητα και ξεχωριστά ό ένας από τόν άλλον, «ή άμοιβαία σύνδεση τής κοινωνικής έργασίας εκφράζεται στην *ιδιωτική άνταλλαγή* τών μεμονωμένων προϊόντων τής έργασίας» [Έπιστολή του Marx στον Kugelmann]². Αυτό δέν σημαίνει ότι ένας δεδομένος έμπορευματοπαραγωγός Α συνδέεται μέ παραγωγικές σχέσεις μόνο μέ τούς έμπορευματοπαραγωγούς Β, Γ και Δ μέ τούς όποιους συνάπτει σύμβαση άγοραπωλησίας κι ότι δέν έχει σχέσεις μέ κανένα άλλο μέλος τής κοινωνίας. Καθώς εισέρχεται σέ *άμεσες* σχέσεις μέ τούς άγοραστές Β, Γ και Δ, ό έμπορευματοπαραγωγός Α στην πραγματικότητα συνδέεται, μέσα από ένα πυκνό δίκτυο *έμμεσων* παραγωγικών σχέσεων, μέ άναρίθμητους ανθρώπους (για παράδειγμα μέ όλους τούς άγοραστές του ίδιου προϊόντος, μέ όλους τούς παραγωγούς του ίδιου προϊόντος, μέ όλους εκείνους από τούς όποιους έχει αγοράσει μέσα παραγωγής, κ.ο.κ.), σέ τελική *ανάλυση* μέ όλα τά μέλη τής κοινωνίας. Αυτό τό πυκνό δίκτυο τών σχέσεων παραγωγής δέν διακόπτεται τή στιγμή κατά τήν όποία ό έμπορευματοπαραγωγός Α ολοκληρώνει τήν πράξη τής άνταλλαγής κι επιστρέφει στό έργαστήρι του, στή διαδικασία τής άμεσης παραγωγής. Έπειδή τά προϊόντα πού κατασκευάζει προορίζονται για πώληση, για τήν αγορά, όφείλει ήδη στή διαδικασία τής άμεσης παραγωγής νά λάβει υπόψη του τίς άναμενόμενες συνθήκες τής αγοράς, δηλ. *έξαναγκάζεται* νά λάβει υπόψη του τήν έργασιακή δραστηριότητα τών άλλων μελών τής κοινωνίας, στό βαθμό πού ή δραστηριότητα αυτή επηρεάζει τήν κίνηση τών τιμών τών έμπορευμάτων στην αγορά.

Στή δομή τής έμπορευματικής οικονομίας άπαντώνται, έπομένως, τά ακόλουθα στοιχεία: (α) άτομικά κύτταρα τής έθνικής οικονομίας, δηλαδή μεμονωμένες ιδιωτικές *έπιχειρήσεις*, τυπικά *άνεξάρτητες* μεταξύ τους· (β) από *ύλική* σκοπιά, ώστόσο, αυτές οί *έπιχειρήσεις* *άλληλοσχετίζονται* συνεπεία του κοινωνικού καταμερισμού τής *έργασίας*· (γ) ή *άμεση* σύνδεση μεταξύ τών μεμονωμένων έμπορευματοπαραγωγών *έγκαθιδρύεται* μέ τήν *άνταλλαγή*, ή όποία, *έμμέσως*, επηρεάζει τήν *παραγωγική τους δραστηριότητα*. Στην *έπιχείρησή* του κάθε έμπορευματοπαραγωγός είναι τυπικά *έλεύθερος* νά παράγει, κατά βούληση, ό,τι προϊόν *έπιθυμεί* μέ όποιαδήποτε μέσα *έπιλέξει*. Όταν όμως φέρει τό προϊόν του στην αγορά για νά τό *άνταλλάξει*, δέν είναι *έλεύθερος* νά προσδιορίσει τά ποσοστά (τίς *άναλογίες*) τής *άνταλλαγής*, αλλά πρέπει νά *ύποκύψει* στις συνθήκες (διακυμάνσεις) τής αγοράς, οί όποιες είναι κοινές για όλους τούς παραγωγούς του συγκεκριμένου προϊόντος. Έτσι, ήδη στή διαδικασία τής *άμεσης παραγωγής* *έξαναγκάζεται* νά *προσαρμόσει* τήν *έργασιακή* του δραστηριότητα (έκ τών

έκδοση του «Κεφαλαίου». Έπίσης ό λατινικός αριθμός ύποδεικνύει τόν τόμο, ενώ ό άραβικός τή σελίδα (Σ.τ.Μ.).

2. K.Marx - Fr. Engels, *Selected Works*, Vol. II, Μόσχα, Foreign Languages Publishing House, 1962, σ. 461.

προτέρων) στίς αναμενόμενες συνθήκες τῆς ἀγορᾶς. Τό γεγονός ὅτι ὁ παραγωγός ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀγορά σημαίνει ὅτι ἡ παραγωγική του δραστηριότητα ἐξαρτᾶται ἀπό τήν παραγωγική δραστηριότητα ὅλων τῶν ἄλλων μελῶν τῆς κοινωνίας. Ἐάν οἱ ὑφασματοπαραγωγοί προσφέρουν μεγάλη ποσότητα ὑφάσματος στὴν ἀγορά, τότε ὁ μεμονωμένος ὑφασματοπαραγωγός Ἰβάνωφ, ὁ ὁποῖος δέν ἐπέκτεινε τὴν παραγωγή του, δέν σημαίνει ὅτι θὰ ἐπιβαρυνθεῖ λιγότερο σέ σύγκριση μέ τούς ὑπόλοιπους ἀπό τήν πτώση τῆς τιμῆς τοῦ ὑφάσματος, ὁπότε ὀφείλει νά μειώσει τήν παραγωγή του. Ἐάν οἱ ἄλλοι ὑφασματοπαραγωγοί εἰσαγάγουν βελτιωμένα μέσα παραγωγῆς (γιά παράδειγμα μηχανές) μέ ἀποτέλεσμα νά μειωθεῖ ἡ ἀξία τοῦ ὑφάσματος, τότε κι ὁ μεμονωμένος ὑφασματοπαραγωγός μας εἶναι ὑποχρεωμένος νά βελτιώσει καί τὴ δική του παραγωγική τεχνολογία. Ὁ μεμονωμένος ἐμπορευματοπαραγωγός πού εἶναι τυπικά ἀνεξάρτητος ἀπό τούς ὑπόλοιπους ὡς πρὸς τόν προσανατολισμό, τὴν ἔκταση καί τίς μεθόδους παραγωγῆς του, εἶναι στήν πραγματικότητα σέ στενή σχέση μαζί τους μέσῳ τῆς ἀγορᾶς, μέσῳ τῆς ἀνταλλαγῆς. Ἡ ἀνταλλαγή τῶν ἀγαθῶν ἐπηρεάζει τὴν ἐργασιακή δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων· ἡ παραγωγή κι ἡ ἀνταλλαγή ἀντιπροσωπεύουν ἄρρηκτα συνδεδεμένες, ἂν καί εἰδικές, συνιστώσες τῆς ἀναπαραγωγῆς. «Ἡ καπιταλιστική διαδικασία παραγωγῆς στό σύνολό της ἀντιπροσωπεύει μία σύνθεση τῆς διαδικασίας παραγωγῆς καί τῆς διαδικασίας κυκλοφορίας» [C. III., σ. 25]. Ἡ ἀνταλλαγή ἀποβαίνει μέρος τῆς ἴδιας τῆς διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς ἢ τῆς ἀνθρώπινης ἐργασιακῆς δραστηριότητος καί μόνο αὐτή ἢ ὀψη τῆς ἀνταλλαγῆς, τὰ ποσοστά τῆς ἀνταλλαγῆς, ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων ἀποτελοῦν ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς μας. Ἡ ἀνταλλαγή μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως ὡς κοινωνική μορφή τῆς διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς πού σημαδεύει τὴν φάση τῆς ἄμεσης παραγωγῆς κι ὄχι ὡς φάση τῆς διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς ἢ ὁποία ἐναλλάσσεται μέ τὴν φάση τῆς ἄμεσης παραγωγῆς.

Αὐτός ὁ ρόλος τῆς ἀνταλλαγῆς, ὡς ἀπαραίτητης συνιστώσας τῆς διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς, σημαίνει ὅτι ἡ ἐργασιακή δραστηριότητα ἑνός μέλους τῆς κοινωνίας μπορεῖ νά ἐπηρεάσει τὴν ἐργασιακή δραστηριότητα ἑνός ἄλλου μόνο μέσῳ πραγμάτων. Στὴν κοινωνία τῆς ἀγορᾶς «ἡ ἐπιφαινομενική ἀνεξαρτησία τῶν ἀτόμων συμπληρώνεται ἀπό ἕνα σύστημα γενικῆς κι ἀμοιβαίας ἐξάρτησης μέσῳ ἢ μέ τὴ διαμεσολάβηση τῶν προϊόντων» [C. I., σ. 108]. Οἱ κοινωνικές σχέσεις παραγωγῆς προσλαμβάνουν ἀναπόφευκτα μία πραγματοποιημένη μορφή – καί στό βαθμό πού γίνεται λόγος γιά μεμονωμένους ἐμπορευματοπαραγωγούς κι ὄχι γιά σχέσεις στό ἐσωτερικό μεμονωμένων ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων – ὑπάρχουν καί πραγματοποιοῦνται μόνο ὑπό αὐτὴ τὴ μορφή.

Στὴν κοινωνία τῆς ἀγορᾶς τό πράγμα δέν εἶναι μόνο ἕνα μυστηριῶδες «κοινωνικό ἱερογλυφικό» [C. I., σ. 74], δέν εἶναι μόνο «ἕνα κέλυφος» στό ὁποῖο κρύβονται οἱ κοινωνικές σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Τό πράγμα εἶναι διαμεσολαβητικό στοιχεῖο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων κι ἡ κυκλοφορία τῶν πραγμάτων εἶναι ἄρρηκτα δεμένη μέ τὴν ἐγκαθίδρυση καί

πραγματοποίηση των παραγωγικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Ἡ κίνηση των τιμών των πραγμάτων στην αγορά δέν εἶναι μόνο ἀντανάκλαση των παραγωγικών σχέσεων πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στους ἀνθρώπους· εἶναι ἡ μόνη δυνατή μορφή ἐκδήλωσης αὐτῶν των σχέσεων στην κοινωνία τῆς ἀγορᾶς. Τό πράγμα προσλαμβάνει εἰδικά κοινωνικά χαρακτηριστικά στην κοινωνία τῆς ἀγορᾶς (γιά παράδειγμα τίς ιδιότητες τῆς ἀξίας, τοῦ χρήματος, τοῦ κεφαλαίου, κ.ο.κ.) ἐξαιτίας των ὁποίων τό πράγμα δέν κρύβει μόνο τίς παραγωγικές σχέσεις μεταξύ των ἀνθρώπων ἀλλά ἐπίσης τίς ὀργανώνει λειτουργώντας ὡς συνδετικός κρίκος ἀνάμεσα στους ἀνθρώπους. Ἀκριβέστερα, συγκαλύπτει τίς παραγωγικές σχέσεις ἐπειδή οἱ παραγωγικές σχέσεις πραγματοποιοῦνται μόνο μέ τή μορφή των σχέσεων μεταξύ πραγμάτων. «Ὅταν συσχετίζουμε τά προϊόντα τῆς ἐργασίας μας ὡς ἀξίες, αὐτό δέν συμβαίνει ἐπειδή διακρίνουμε σέ αὐτά τό ὑλικό κέλυφος τῆς ὁμοιογενούς ἀνθρώπινης ἐργασίας. Τό ἀντίθετο ἀκριβῶς συμβαίνει: ὁποτεδήποτε, μέ τήν ἀνταλλαγή, ἐξισώνουμε ὡς ἀξίες τά διαφορετικά προϊόντα, μέ τήν ἴδια πράξη ἐξισώνουμε, ὡς ἀνθρώπινη ἐργασία, τά διαφορετικά εἶδη ἐργασιῶν πού ἔχουν δαπανηθεῖ σέ αὐτά. Μολονότι δέν ἔχουμε συνείδηση αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὥστόσο τό πράττουμε» [C. I., σ. 74]. Ἡ ἀνταλλαγή καί ἡ ἐξίσωση των πραγμάτων στην ἀγορά προκαλοῦν μία κοινωνική σύνδεση μεταξύ των ἐμπορευματοπαραγωγῶν καί ἐνοποιοῦν τήν ἐργασιακή δραστηριότητα των ἀνθρώπων.

Θεωροῦμε ἀναγκαῖο νά ἐπισημάνουμε ὅτι μέ τόν ὄρο «πράγματα» ἐννοοῦμε τά προϊόντα τῆς ἐργασίας, ὅπως ἀκριβῶς κι ὁ Marx. Αὐτή ἡ ὀριοθέτηση δέν εἶναι μόνο ἐπιτρεπτή ἀλλά καί ἀπαραίτητη, δεδομένου ὅτι ἀναλύουμε τήν κυκλοφορία των πραγμάτων στην ἀγορά στό βαθμό πού συνδέονται μέ τήν ἀνθρώπινη ἐργασιακή δραστηριότητα. Τό ἐνδιαφέρον μας εἶναι στραμμένο πρὸς ἐκεῖνα τά πράγματα ἡ ρύθμιση των ὁποίων μέσω τῆς ἀγορᾶς ἐπηρεάζει τήν ἐργασιακή δραστηριότητα των παραγωγῶν κατά ἕνα συγκεκριμένο τρόπο. Καί τά πράγματα αὐτά εἶναι προϊόντα τῆς ἐργασίας.

Ἡ κυκλοφορία των πραγμάτων –στό βαθμό πού τά τελευταῖα ἀποκτοῦν τίς εἰδικές κοινωνικές ιδιότητες τῆς ἀξίας καί τοῦ χρήματος– δέν ἐκφράζουν μόνο παραγωγικές σχέσεις μεταξύ των ἀνθρώπων ἀλλά ἐπίσης δημιουργοῦν αὐτές τίς σχέσεις³. «Μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ χρήματος ὡς μέσου κυκλοφορίας δέν ἐκφράζεται μόνο ἡ σύνδεση μεταξύ ἀγοραστῶν καί πωλητῶν. Ἡ σύνδεση αὐτή ἔλκει τίς καταβολές της καί ὑπάρχει στην κυκλοφορία καί μόνο» [C. I., σ. 137]. Στην πραγματικότητα, ὁ ρόλος τοῦ χρήματος ὡς μέσου κυκλοφορίας ἀντιδιαστέλλεται ἀπό τόν Marx πρὸς τό ρόλο του ὡς μέσου πληρωμῶν, ὁ ὁποῖος «ἐκφράζει μία κοινωνική σχέση πού

3. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο αὐτή ἡ κοινωνική ιδιότητα των πραγμάτων, τά ὁποῖα εἶναι ἐκφράσεις σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ των ἀνθρώπων, συμμετέχει στή δημιουργία σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ ἐπιμέρους ἀτόμων, θά ἐξηγηθεῖ παρακάτω [βλ. μέρος II].

ὑπῆρχε πολύ πρὶν» [ibid.]. Ὡστόσο, εἶναι προφανές ὅτι ἂν καί ἡ πληρωμή τοῦ χρήματος λαμβάνει χώρα, στήν περίπτωση αὐτή, μετά τήν πράξη τῆς ἀγοραπωλησίας, μετά δηλαδή τήν ἐγκαθίδρυση κοινωνικῶν σχέσεων μεταξύ τοῦ πωλητῆ καί τοῦ ἀγοραστή, ἡ ἐξίσωση χρήματος καί ἐμπορευμάτων ἔλαβε χώρα τή στιγμή πού ἐγινε ἡ πράξη καί δημιούργησε, ἔτσι, τήν κοινωνική σχέση. «(Τό χρῆμα) λειτουργεῖ ὡς ἰδεατό ἀγοραστικό μέσο. Μολονότι ὑπάρχει μόνο στήν ὑπόσχεση τοῦ ἀγοραστή νά πληρώσει, συνιστᾶ τήν αἰτία γιά τήν ὁποία τό ἐμπόρευμα ἀλλάζει χέρια» [C. I., σ. 136].

Τό χρῆμα, ἐπομένως, δέν εἶναι μόνο ἓνα «σύμβολο», ἓνα σημεῖο, τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς, οἱ ὁποῖες συγκαλύπτονται ἀπό αὐτό. Ἀποκαλύπτοντας τήν ἀφέλεια τοῦ νομισματικοῦ συστήματος τό ὁποῖο προσδίδει τά χαρακτηριστικά τοῦ χρήματος στίς ὑλικές ἢ φυσικές του ιδιότητες, ὁ Μαρκ ἀπέρριψε ταυτόχρονα καί τήν ἀντίθετη ἄποψη περί χρήματος ὡς «συμβόλου» τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού ὑπάρχουν παράλληλα πρός τό χρῆμα [C. I., σ. 91]. Σύμφωνα μέ τόν Μαρκ, ἡ ἀντίληψη ἡ ὁποία ἀποδίδει τίς κοινωνικές σχέσεις στά πράγματα καθεαυτά εἶναι ἐξίσου ἐσφαλμένη μέ τήν ἀντίληψη ἡ ὁποία θεωρεῖ τό πράγμα μόνο ὡς «σύμβολο», ὡς «σημεῖο» τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς. Τό πράγμα προσλαμβάνει τήν ιδιότητα τῆς ἀξίας, τοῦ χρήματος, τοῦ κεφαλαίου, κ.λ.π. ὄχι ἐξαιτίας τῶν φυσικῶν του ιδιοτήτων ἀλλά ἐξαιτίας ἐκείνων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς μέ τίς ὁποῖες συνδέεται στό πλαίσιο τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Ἔτσι, οἱ κοινωνικές σχέσεις παραγωγῆς δέν «συμβολίζονται» μόνο ἀπό τά πράγματα ἀλλά πραγματοποιοῦνται μέσφ τῶν πραγμάτων.

Ὅπως εἶδαμε, τό χρῆμα δέν εἶναι μόνο «σύμβολο». Σέ μερικές περιπτώσεις, ἰδιαίτερα στή μεταμόρφωση τῶν ἐμπορευμάτων E-X-E, τό χρῆμα ἀντιπροσωπεύει μόνο «ἓνα ἐφήμερο καί ἀντικειμενικό ἀντανακλαστικό τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων» [C. I., σ. 129]. Ἡ μεταβίβαση χρήματος ἀπό χέρι σέ χέρι ἀποτελεῖ μόνο ἓνα μέσο γιά τή μεταβίβαση τῶν ἀγαθῶν. Στήν περίπτωση αὐτή «ἡ λειτουργική του ὑπαρξη ἀπορροφᾶ, ἄς ποῦμε, τήν ὑλική του ὑπαρξη» [C. I., σ. 129] κι εἶναι δυνατό νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό τό ἀπλό σύμβολο τοῦ χαρτονομίσματος. Ἀλλά ἀκόμα κι ἂν «μορφικά» ἀποχωρισθεῖ ἀπό τό μεταλλικό του ἀντίστοιχο, τό χαρτονόμισμα ὥστόσο δέν παύει νά ἀντιπροσωπεύει μιᾶ «ἐξαντικειμενίκευση» τῶν σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων⁴.

4. Δέν εἶναι δυνατό νά συμφωνήσει κανείς μέ τήν ἀντίληψη τοῦ Hilferding ὅτι τό χαρτονόμισμα ἀποσυνδέεται ἀπό τήν «ἐξαντικειμενίκευση» τῶν σχέσεων παραγωγῆς. «Μέσα στά ὄρια πού προδιαγράφονται ἀπό μία ἐλάχιστη ποσότητα μέσων κυκλοφορίας, ἡ ὑλική ἐκφραση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἀντικαθίσταται ἀπό συνειδητά ρυθμισμένες κοινωνικές σχέσεις. Αὐτό εἶναι δυνατό ἐπειδή τό μεταλλικό χρῆμα ἀντιπροσωπεύει μιᾶ κοινωνική σχέση μολονότι καλύπτεται ἀπό ἓνα ὑλικό κέλυφος» [R. Hilferding, *Das Finanzkapital*, Βιέννη, Wiener Volksbuchhandlung, 1910]. Ἡ ἐμπορευματική ἀνταλλαγή μέσω χαρτονομισμάτων ἐπίσης λαμβάνει χώρα σέ μιᾶ ἀρρυθμιστή, αὐθόρμητη, «ἐξαντικειμενικευμένη» μορφή, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καί

Στήν έμπορευματική οίκονομία τά πράγματα, τά προϊόντα τής έργασίας έχουν μιά διττή ούσία: ύλική (τεχνική-φυσική) καί λειτουργική (κοινωνική). Πώς είναι δυνατή ή έξήγηση τής στενής σύνδεσης πού ύπάρχει ανάμεσα σέ αυτές τίς δύο όψεις, τή σύνδεση πού έκφράζεται στό γεγονός ότι «ή κοινωνικά προσδιορισμένη έργασία» προσλαμβάνει «ύλικά γνωρίσματα» ένω τά πράγματα προσλαμβάνουν «κοινωνικά γνωρίσματα»;

2. Πραγμοποίηση τών σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων καί προσωποποίηση τών πραγμάτων

Όπως είδαμε, στήν έμπορευματική-καπιταλιστική κοινωνία τά μεμονωμένα άτομα έρχονται σέ άμεση σχέση μεταξύ τους στό πλαίσιο συγκεκριμένων παραγωγικών σχέσεων όχι ως μέλη τής κοινωνίας, ως πρόσωπα πού κατέχουν μία θέση στήν κοινωνική διαδικασία παραγωγής, αλλά ως κάτοχοι συγκεκριμένων πραγμάτων, ως «κοινωνικοί αντιπρόσωποι» διαφορετικών συντελεστών παραγωγής. Ό καπιταλιστής είναι «άπλως προσωποποίηση τοῦ κεφαλαίου» [C. III. σσ. 819, 824]. Ό γαιοκτήμονας «έμφανίζεται σαν προσωποποίηση μιᾶς από τίς πιό ούσιώδεις συνθήκες παραγωγής», τής γῆς [C. III., σσ. 819, 824]. Η «προσωποποίηση» αυτή, στήν όποία εκείνοι πού άσκησαν κριτική στόν Marx διείδαν κάτι άκατανόητο καί μυστηριώδες⁵, είναι ένδεικτική ένός πραγματικού φαινομένου: τής έξάρτησης τών σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων από τήν κοινωνική μορφή τών πραγμάτων (τών συντελεστών παραγωγής) πού τούς ανήκουν καί τά όποια προσωποποιούνται από αυτούς.

Έάν ένας συγκεκριμένος άνθρωπος/πρόσωπο εισέλθει σέ άμεσες σχέσεις παραγωγής μέ άλλους ανθρώπους/πρόσωπα ως κάτοχος συγκεκριμένων πραγμάτων, τότε ένα δεδομένο πράγμα, ανεξάρτητα από τό ποιός είναι ό κάτοχός του, έπιτρέπει στόν τελευταίο νά καταλάβει μία συγκεκριμένη θέση στό σύστημα τών σχέσεων παραγωγής. Έφόσον ή κατοχή τών πραγμάτων άποτελεϊ συνθήκη για τήν έγκαθίδρυση άμεσων σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων, φαίνεται ότι τό ίδιο τό πράγμα κατέχει τή δυνατότητα, τή δύναμη [virtue] νά έγκαθιδρύει σχέσεις παραγωγής. Έάν τό συγκεκριμένο πράγμα δίνει στόν κάτοχό του τή δυνατότητα νά εισέλθει

στήν περίπτωση τοῦ μεταλλικού χρήματος. Τό χαρτονόμισμα δέν άποτελεϊ «πράγμα» από τή σκοπιά τής έσωτερικής αξίας τοῦ ύλικού από τό όποιο είναι φτιαγμένο. Άποτελεϊ πράγμα μέ τήν έννοια ότι δι' αὐτοῦ έκφράζονται, σέ «έξαντικειμενικευμένη» μορφή, κοινωνικές σχέσεις παραγωγής μεταξύ άγοραστοῦ καί πωλητοῦ.

Άλλά εάν ό Hilferding σφάλλει, τότε καί ή αντίθετη αντίληψη τοῦ Bogdanov, ό όποιος ύποστηρίζει ότι τό χαρτονόμισμα αντιπροσωπεύει έναν ύψηλότερο βαθμό φετιχισμού τών κοινωνικών σχέσεων σέ σύγκριση μέ τό μεταλλικό χρήμα, έχει άκόμα άσθενέστερη θεμελίωση. Bogdanov, *Μάθημα Πολιτικής Οίκονομίας*, Τόμος II, Μέρος 4, σ. 161 (στά ρωσικά).

5. Πρβλ. Richard Passow, *Kapitalismus*, Ίένα, G.Fischer, 1918, σ. 84.

σέ σχέσεις ανταλλαγής με κάθε άλλο έμπορευματοκάτοχο, τότε τό πράγμα κατέχει τήν ειδική δύναμη τής ανταλλαξιμότητας, έχει δηλαδή «άξία». Έάν τό συγκεκριμένο πράγμα συνδέει δύο έμπορευματοκάτοχους, ό ένας από τούς όποιους είναι καπιταλιστής κι ό άλλος μισθωτός εργάτης, τότε τό πράγμα δέν είναι μόνο «άξία» αλλά και «κεφάλαιο». Έάν ό καπιταλιστής εισέλθει σέ σχέσεις παραγωγής με ένα γαιοκτήμονα, τότε ή άξία, τό χρήμα δηλαδή πού δίνει στό γαιοκτήμονα και μέσω του όποιου επιτελείται ό παραγωγικός δεσμός του με αυτόν, αντιπροσωπεύει «γαιοπρόσοδο». Τό χρήμα πού αποδίδει ό βιομηχανικός καπιταλιστής στόν καπιταλιστή-κάτοχο χρήματος (money capitalist) και τό όποιο ό τελευταίος δάνεισε στόν πρώτο για νά του χρησιμεύσει ως κεφάλαιο, ονομάζεται «τόκος». Κάθε τύπος σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων προσδίδει μία ειδική «κοινωνική δύναμη», μία «κοινωνική μορφή» στά πράγματα μέσω τών όποιων συγκεκριμένοι άνθρωποι εισέρχονται σέ άμεσες σχέσεις παραγωγής. Τό συγκεκριμένο πράγμα, εκτός από τό ότι λειτουργεί ως άξία χρήσης, δηλαδή ως υλικό αντικείμενο με καθορισμένες ιδιότητες πού τό καθιστούν καταναλωτικό άγαθό ή μέσο παραγωγής, δηλ. εκτός από τήν επιτέλεση μιās τεχνικής λειτουργίας στη διαδικασία υλικής παραγωγής, επιτελεί προσέτι και τήν κοινωνική λειτουργία τής σύνδεσης τών ανθρώπων.

Στήν έμπορευματική-καπιταλιστική κοινωνία, έπομένως, οί άνθρωποι εισέρχονται σέ άμεσες παραγωγικές σχέσεις μόνο ως έμπορευματοκάτοχοι, ως κάτοχοι πραγμάτων. Από τήν άλλη πλευρά, τά πράγματα, με τή σειρά τους προσλαμβάνουν ειδικά κοινωνικά χαρακτηριστικά, μιá ειδικά κοινωνική μορφή. «Οί κοινωνικές ιδιότητες τής εργασίας προσλαμβάνουν υλικά χαρακτηριστικά και τά αντικείμενα κοινωνικά χαρακτηριστικά» [C. I., σ. 91]. Αντί για «άμεσες» κοινωνικές σχέσεις μεταξύ εργαζομένων άτομων, παρατηρούμε «ύλικές σχέσεις μεταξύ τών ανθρώπων και κοινωνικές σχέσεις μεταξύ πραγμάτων» [C. I., σ. 73]. Βλέπουμε στό σημείο αυτό δύο ιδιότητες τής έμπορευματικής οίκονομίας: «προσωποποίηση τών πραγμάτων και μετατροπή τών παραγωγικών σχέσεων σέ οντότητες (σχέσεις μεταξύ πραγμάτων)» [C. III., σ. 830], «Τήν υλικοποίηση τών κοινωνικών γνωρισμάτων τής παραγωγής και τήν προσωποποίηση τών υλικών βάσεων τής παραγωγής» [C. III., σ. 880].

Μέ τόν όρο «ύλικοποίηση τών σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων» ό Marx κατανοεί τή διαδικασία μέσω τής όποίας συγκεκριμένες σχέσεις παραγωγής μεταξύ ανθρώπων (για παράδειγμα, μεταξύ καπιταλιστών και εργαζομένων) προσδίδουν μιá συγκεκριμένη κοινωνική μορφή ή κοινωνικά χαρακτηριστικά στά πράγματα μέσω τών όποιων οί άνθρωποι έρχονται σέ σχέση μεταξύ τους (όπως για παράδειγμα ή κοινωνική μορφή του κεφαλαίου).

Μέ τόν όρο «προσωποποίηση τών πραγμάτων» ό Marx κατανοεί τή διαδικασία μέσω τής όποίας ή ύπαρξη πραγμάτων με συγκεκριμένη κοινωνική μορφή, όπως για παράδειγμα τό κεφάλαιο, επιτρέπει στόν κάτοχό τους νά εμφανίζεται ως καπιταλιστής και νά εισέρχεται σέ συγκεκριμένες σχέσεις

παραγωγής με άλλους ανθρώπους.

Έκ πρώτης όψεως αυτές οι δύο διαδικασίες εμφανίζονται ίσως ως αλληλοαποκλειόμενες. Από τη μιά μεριά, η κοινωνική μορφή των πραγμάτων αντιμετωπίζεται ως τό αποτέλεσμα των σχέσεων παραγωγής μεταξύ των ανθρώπων. Από την άλλη μεριά, οι ίδιες παραγωγικές σχέσεις εγκαθιδρύονται μόνο με την παρουσία πραγμάτων που έχουν μιά ειδική κοινωνική μορφή. Η αντίφαση αυτή μπορεί να επιλυθεί μόνο στη διαλεκτική διαδικασία κοινωνικής παραγωγής, η οποία σύμφωνα με τον Marx αποτελεί μιά συνεχή και διαρκώς επανερχόμενη διαδικασία αναπαραγωγής και στην οποία κάθε κρίκος είναι προϊόν του προηγούμενου κρίκου και αίτια του επόμενου. Η κοινωνική μορφή των πραγμάτων είναι ταυτόχρονα τό προϊόν της προηγούμενης διαδικασίας παραγωγής και των μελλοντικών προσδοκιών⁶.

Κάθε κοινωνική μορφή που συσχετίζεται με τά προϊόντα της εργασίας στην καπιταλιστική κοινωνία (χρήμα, κεφάλαιο, κέρδος, πρόσοδος, κλπ.) εμφανίσθηκε ως αποτέλεσμα μιᾶς μακρόχρονης ιστορικής και κοινωνικής διαδικασίας μέσα από τή διαρκή επανάληψη και παγίωση παραγωγικών σχέσεων του ίδιου τύπου. Όταν ό δεδομένος τύπος σχέσεων παραγωγής μεταξύ των ανθρώπων είναι ακόμα σπάνιος και αποτελεί εξαίρεση σε μιά κοινωνία, δέν μπορεί να επιβάλλει ένα διαφορετικό και μόνιμο χαρακτήρα στα προϊόντα της εργασίας που παράγονται στό έσωτερικό του. «Η στιγμιαία κοινωνική έπαφή» μεταξύ των ανθρώπων προσδίδει στα προϊόντα της εργασίας τους μόνο μιά στιγμιαία κοινωνική μορφή που εμφανίζεται μαζί με τίς κοινωνικές έπαφές που δημιουργοῦνται κι εξαφανίζεται από τή στιγμή που αυτές οι κοινωνικές έπαφές ολοκληρωθοῦν [C. I., σ. 88]. Στη μή ανεπτυγμένη ανταλλαγή, τό προϊόν της εργασίας προσδιορίζει τήν αξία μόνο κατά τήν πράξη της ανταλλαγής, ένῶ δέν συνιστά αξία είτε πρίν είτε μετά τήν πράξη αυτή. Όταν οι μετέχοντες στην πράξη της ανταλλαγής συγκρίνουν τά προϊόντα της εργασίας τους πρός ένα τρίτο προϊόν, τό τελευταίο έπιτελεί τή λειτουργία του χρήματος στην έμβρυακή του μορφή χωρίς να είναι χρήμα είτε πρίν είτε μετά τήν πράξη της ανταλλαγής.

Καθώς αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις δημιουργοῦν ένα συγκεκριμένο τύπο σχέσεων παραγωγής μεταξύ των ανθρώπων. Αυτές οι σχέσεις επαναλαμβάνονται με συχνότητα, γίνονται κοινό χαρακτηριστικό και επεκτείνονται σε ένα δεδομένο κοινωνικό περιβάλλον. Αυτή ή «άποκρυστάλλωση» των σχέσεων παραγωγής οδηγεί στην «άποκρυστάλλωση» των αντίστοιχων κοινωνικών μορφών μεταξύ των πραγμάτων. Η δεδομένη κοινωνική μορφή προσδένεται, παγιώνεται σε ένα πράγμα, διατηρείται έντός του ακόμα κι όταν οι σχέσεις παραγωγής μεταξύ των ανθρώπων διακόπτον-

6. Στη συνέχεια προχωροῦμε σε μιά σύντομη παρουσίαση συμπερασμάτων τά όποια έχουν αναπτυχθεί διεξοδικότερα στό άρθρο μας «Σχέσεις Παραγωγής και Ύλικές Κατηγορίες» στό *Κάτω από τό Λάβαρο του Μαρξισμού*, 1924, Νο 10-11 (στά ρωσικά).

ται. Μόνο από τή στιγμή αυτή είναι δυνατό νά προσδιορισθεί χρονικά ή εμφάνιση τής συγκεκριμένης ύλικής κατηγορίας σέ χωρισμό από τίς σχέσεις παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων από τίς όποιες προέκυψε και τίς όποιες, μέ τή σειρά της, έπηρεάζει. 'Η «άξία» φαίνεται ότι γίνεται ιδιότητα τών πραγμάτων μέ τά όποια εισέρχεται στη διαδικασία τής ανταλλαγής και τήν όποία τό πράγμα διατηρεί όταν απομακρυνθεί από τή διαδικασία αυτή. Τό ίδιο ισχύει και για τό χρήμα, τό κεφάλαιο και τίς άλλες κοινωνικές μορφές τών πραγμάτων. "Οντας συνέπειες τής διαδικασίας παραγωγής, γίνονται προαπαιτούμενά της. 'Από τό σημείο αυτό και μετά ή δεδομένη κοινωνική μορφή του προϊόντος τής εργασίας λειτουργεί όχι μόνο ως «έκφραση» ενός συγκεκριμένου τύπου σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων αλλά και ως «φορέας» τους. 'Η παρουσία ενός πράγματος μέ μία συγκεκριμένη κοινωνική μορφή στά χέρια ενός ανθρώπου ώθει τόν τελευταίο νά εισέλθει σέ συγκεκριμένες σχέσεις παραγωγής και τόν πληροφορεί για τόν ιδιαίτερο κοινωνικό του χαρακτήρα. «'Η πραγματοποίηση τών σχέσεων παραγωγής» μεταξύ τών ανθρώπων συμπληρώνεται τώρα από τήν «προσωποποίηση τών πραγμάτων». 'Η κοινωνική μορφή του προϊόντος τής εργασίας, όντας αποτέλεσμα αναρίθμητων συναλλαγών ανάμεσα σέ έμπορευματοπαραγωγούς, γίνεται ισχυρό μέσο άσκησης πίεσης στά κέντρα τών μεμονωμένων έμπορευματοπαραγωγών, αναγκάζοντάς τους νά προσαρμόσουν τή συμπεριφορά τους προς τούς κυρίαρχους τύπους σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων στη δεδομένη κοινωνία. 'Η επίδραση τής κοινωνίας στό άτομο πραγματοποιείται μέσω τής κοινωνικής μορφής τών πραγμάτων. Αυτή ή έξαντικειμενίκευση, ή «πραγμοποίηση» τών σχέσεων παραγωγής μεταξύ ανθρώπων στην κοινωνική μορφή τών πραγμάτων, προσδίδει στό οικονομικό σύστημα μεγαλύτερη άντοχή, σταθερότητα και κανονικότητα. Τό αποτέλεσμα είναι ή «άποκρυστάλλωση» τών σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων.

Μόνο σέ ένα καθορισμένο επίπεδο ανάπτυξης, μετά από συχνή επανάληψη, οί σχέσεις παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων αφήνουν ένα είδος ίζήματος μέ τή μορφή όρισμένων κοινωνικών χαρακτηριστικών τά όποια παγιώνονται στά προϊόντα τής εργασίας. 'Εάν ό δεδομένος τύπος σχέσεων παραγωγής δέν έχει έπεκταθεί άρκετά στην κοινωνία δέν είναι ακόμα δυνατό νά προσδώσει στά πράγματα μία έπαρκή κοινωνική μορφή. "Οταν ό κυρίαρχος τρόπος παραγωγής ήταν ή χειροτεχνία, όπου ό σκοπός τής παραγωγής ήταν ή «συντήρηση» του χειροτέχνη, ό τελευταίος θεωρούσε τόν έαυτό του «μάστορα» κι αντιμετώπιζε τό εισόδημά του ως πηγή τής δικής του «συντήρησης», ακόμα κι όταν είχε έπεκτείνει τήν επιχείρησή του κι είχε γίνει ήδη, στην ουσία, καπιταλιστής και ζούσε από τή μισθωτή εργασία τών εργατών του. Δέν θεωρούσε ακόμα τό εισόδημά του «κέρδος» του κεφαλαίου ούτε τό μέσο παραγωγής που του άνηκε «κεφάλαιο». Παρόμοια, κι εξαιτίας τής έπιρροής τής γεωργίας στις προκαπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, ό τόκος δέν θεωρείτο νέα μορφή εισοδήματος, αλλά για άρκετό χρονικό διάστημα κατενοεΐτο ως μεταλλαγμένη μορφή τής (γαιο-)προσό-

δου. Ὁ περίφημος οἰκονομολόγος Petty ἐπιχείρησε νά συναγάγει τόν τόκο ἀπό τή (γαιο-)πρόσοδο μέ τόν τρόπο αὐτό⁷. Μέ τήν προσέγγιση αὐτή ὅλες οἱ οἰκονομικές μορφές «ὑπάγονται» στή μορφή πού κυριαρχεῖ στόν δεδομένο τρόπο παραγωγῆς [C. III., σ. 876]. Αὐτό ἐξηγεῖ γιατί χρειάζεται νά μεσολαβήσει μία σχετικά μακρόχρονη περίοδος ἀνάπτυξης πρὶν ὁ νέος τύπος σχέσεων παραγωγῆς «πραγμοποιηθεῖ» ἢ «ἀποκρυσταλλωθεῖ» στίς κοινωνικές μορφές πού ἀντιστοιχοῦν στά προϊόντα τῆς ἐργασίας.

Ἡ σύνδεση ἀνάμεσα στίς σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καί στίς ὕλικές κατηγορίες πρέπει, ἐπομένως, νά ἐκτεθεῖ κατὰ τόν ἀκόλουθο τρόπο. Κάθε τύπος σχέσεων παραγωγῆς πού εἶναι χαρακτηριστικός μιᾶς ἐμπορευματικῆς-καπιταλιστικῆς οἰκονομίας προσδίδει μιᾶ εἰδική κοινωνική μορφή στά πράγματα χάριν τῶν ὁποίων καί μέσῳ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι εἰσέρχονται στή δεδομένη σχέση. Αὐτό ἔχει ὡς συνέπεια τήν «πραγμοποίηση» ἢ «ἀποκρυστάλλωση» τῶν σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Τό πράγμα πού ἐμπλέκεται σέ μιᾶ καθορισμένη σχέση παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καί τό ὁποῖο ἔχει μιᾶ ἀντίστοιχη κοινωνική μορφή, διατηρεῖ τή μορφή αὐτή ἀκόμα κι ὅταν ἡ δεδομένη, συγκεκριμένη, μοναδική σχέση παραγωγῆς διακοπεῖ. Μόνο τότε ἡ σχέση παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων μπορεῖ νά θεωρηθεῖ πραγματικά «πραγμοποιημένη», «ἀποκρυσταλλωμένη» δηλαδή στή μορφή μιᾶς ιδιότητος τοῦ πράγματος, ιδιότητα πού φαίνεται νά ἀνήκει στό ἴδιο τό πράγμα καί νά εἶναι ἀποσπασμένη ἀπό τή σχέση παραγωγῆς. Ἐφόσον τά πράγματα προβάλλουν μέ μιᾶ καθορισμένη, παγιωμένη κοινωνική μορφή, ἀρχίζουν, μέ τή σειρά τους, νά ἐπηρεάζουν τοὺς ἀνθρώπους διαμορφώνοντας τά κίνητρα τῶν πράξεών τους κι ὠθώντας τοὺς τελευταίους νά ἐγκαθιδρῦσουν συγκεκριμένες σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τους. Κατέχοντας τήν κοινωνική μορφή τοῦ «κεφαλαίου», τά πράγματα καθιστοῦν τόν ἰδιοκτήτη τους «καπιταλιστή» καί καθορίζουν ἐκ τῶν προτέρων τίς συγκεκριμένες σχέσεις παραγωγῆς πού θά ἐγκαθιδρυθοῦν ἀνάμεσα σέ αὐτόν καί στά ἄλλα μέλη τῆς κοινωνίας. Φαίνεται ὡς ἐάν ὁ κοινωνικός χαρακτήρας τῶν πραγμάτων νά προσδιορίζει τόν κοινωνικό χαρακτήρα τῶν ἰδιοκτητῶν τους. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἐπιτυγχάνεται ἡ «προσωποποίηση τῶν πραγμάτων». Ὁ καπιταλιστής λοιπόν φωτίζεται μέ τό φῶς πού ἔχει ἀντανακλάσει τό κεφάλαιό του, αὐτό ὅμως εἶναι δυνατό ἐπειδή ὁ ἴδιος, μέ τή σειρά του, ἀντανακλᾷ ἓνα δεδομένο τύπο σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ συνέπεια, τά ἐπιμέρους ἄτομα ὑπάγονται στόν κυρίαρχο τύπο σχέσεων παραγωγῆς. Ἡ κοινωνική μορφή τῶν πραγμάτων προσδιορίζει τοὺς μεμονωμένους παραγωγικούς δεσμούς μεταξύ ἐπιμέρους ἀτόμων μόνο ἐπειδή ἡ ἴδια ἢ κοινωνική μορφή ἀποτελεῖ ἔκφραση κοινωνικῶν παραγωγικῶν δεσμῶν. Ἡ κοινωνική μορφή τῶν πραγμάτων ἐμφανίζεται ὡς συνθήκη γιά τή διαδικασία παραγωγῆς, ἡ ὁποία

7. Πρβλ. I. Rubin, *Ἱστορία τῆς Οἰκονομικῆς Σκέψης*, Δεύτερη Ἔκδοση, 1928, Κεφάλαιο VII (στά ρωσικά).

είναι δεδομένη εκ των προτέρων, ήδη ολοκληρωμένη, και μόνιμα παγιωμένη, μόνο επειδή εμφανίζεται ως τό ενσωματωμένο, αποκρυσταλλωμένο αποτέλεσμα μιᾶς δυναμικῆς, συνεχῶς κυμαινόμενης και μεταβαλλόμενης κοινωνικῆς διαδικασίας παραγωγῆς. Ἔτσι, ἡ ἐπιφαινόμενη ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν «πραγμοποίηση τῶν ἀνθρώπων» και στὴν «προσωποποίηση τῶν πραγμάτων» ἐπιλύεται στὸ ἐσωτερικό τῆς διαλεκτικῆς, ἀδιάκοπης διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς. Αὐτὴ ἡ ἐπιφαινόμενη ἀντίφαση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν προσδιορισμό τῆς κοινωνικῆς μορφῆς τῶν πραγμάτων ἀπὸ σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἀφενός και στὸν προσδιορισμό τῶν ἀτομικῶν σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ μορφή τῶν πραγμάτων ἀφετέρου.

Ἄπὸ τίς δύο ὄψεις τῆς διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς πού ἀναφέραμε, μόνο ἡ δευτέρα –«ἡ προσωποποίηση τῶν πραγμάτων»– εὐρίσκεται στὴν ἐπιφάνεια τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς και εἶναι ἀμεσα παρατηρήσιμη. Τὰ πράγματα ἐμφανίζονται μέ μία ἤδη δεδομένη κοινωνικὴ μορφή, ἐπηρεάζοντας τὰ κίνητρα και τὴ συμπεριφορά τῶν μεμονωμένων παραγωγῶν. Αὐτὴ ἡ ὄψη ἀντανακλᾶται ἀμεσα στὴν ψυχὴ τῶν ἀτόμων και εἶναι ἀμεσα παρατηρήσιμη. Εἶναι πολὺ δυσκολότερο νὰ ἀνιχνευθεῖ ἡ διαμόρφωση τῶν κοινωνικῶν μορφῶν τῶν πραγμάτων ἀπὸ τίς σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ ἡ ὄψη τῆς διαδικασίας, δηλ. «ἡ πραγματοποίηση» τῶν σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι τό ἑτερογενές αποτέλεσμα μιᾶς πληθώρας συναλλαγῶν κι ἀνθρωπίνων πράξεων οἱ ὁποῖες ἐπισωρεύονται ἢ μία πάνω στὴν ἄλλη. Εἶναι τό αποτέλεσμα μιᾶς κοινωνικῆς διαδικασίας ἡ ὁποία λαμβάνει χώρα «πίσω ἀπὸ τίς πλάτες», δηλ. ἕνα αποτέλεσμα μὴ σκοπούμενο ἐκ τῶν προτέρων. Μόνο μέσα ἀπὸ μιὰ βαθιὰ ἱστορικὴ και οἰκονομικο-κοινωνικὴ ἀνάλυση κατόρθωσε ὁ Marx νὰ ἐξηγήσει αὐτὴ τὴν ὄψη τῆς διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς.

Ἄπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτὴ, εἶναι δυνατό νὰ κατανοήσουμε τὴ διαφορά πού ἐπεσήμανε ὁ Marx ἀνάμεσα στὸ «ἐξωτερικό φαινόμενο», στὴν «ἐξωτερικὴ σύνδεση», στὴν «ἐπιφάνεια τῶν φαινομένων» ἀφενός και στὴν «ἐσωτερικὴ σύνδεση», στὴν «καλυμμένη», «ἐμμενὴ σύνδεση», στὴν «οὐσία τῶν φαινομένων» ἀφετέρου⁸. Ὁ Marx ἄσκησε κριτικὴ στοὺς χυδαίους οἰκονομολόγους επειδὴ οἱ τελευταῖοι περιορίζαν τὴν ἀνάλυσή τους στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ ἑνός φαινομένου. Ἄσκησε ἐπίσης κριτικὴ και στὸν Adam Smith επειδὴ ὁ τελευταῖος ἄλλοτε υἱοθετοῦσε τὴν «ἐσωτερικὴ» και ἄλλοτε τὴν «ἐξωτερικὴ» σκοπιὰ. Ἐχει ἐπικρατήσῃ ἡ πεποίθηση ὅτι τό νόημα τῶν προτάσεων αὐτῶν τοῦ Marx εἶναι πολὺ συγκεχυμένο. Ὅσοι ἄσκησαν κριτικὴ στὸν Marx, ἀκόμα και οἱ πιό γενναιόδωροι, τὸν ἔψεξαν γιὰ οἰκονομικὴ μεταφυσικὴ ἐξαιτίας τῆς ἐπιθυμίας του νὰ ἐξηγήσει τίς συγκαλυμμένες συνδέσεις τῶν φαινομένων. Οἱ μαρξιστές συχνὰ ἐξήγησαν τίς προτάσεις αὐτές τοῦ Marx μέ ἀφετηρία τὴν ἐπιθυμία του νὰ διακρίνει ἀνάμεσα στὴ

8. Βλέπε C. III., σ. 817 και ἄλλα ἔργα.

μέθοδο του ἄκρατου ἔμπειρισμοῦ καί σέ ἐκείνην τῆς ἀφαίρεσης⁹. Πιστεύουμε ὅτι αὐτή ἢ ἀναφορά στή μέθοδο τῆς ἀφαίρεσης εἶναι ἀπαραίτητη ἀλλά ἄκρως ἀνεπαρκῆς προκειμένου νά ἐντοπισθεῖ ὁ χαρακτήρας τῆς μαρξικῆς μεθόδου. Ὁ Marx δέν εἶχε αὐτήν κατά νοῦ ὅταν διέκρινε ἀνάμεσα στίς ἐσωτερικές καί στίς ἐξωτερικές συνδέσεις ἑνός φαινομένου. Ἡ μέθοδος τῆς ἀφαίρεσης χρησιμοποιεῖται καί ἀπό τόν Marx καί ἀπό τοὺς προκατόχους του, ὅπως ὁ Ricardo. Ὅμως ἦταν ὁ Marx ἐκεῖνος πού εἰσήγαγε μία κοινωνιολογική μέθοδο στήν πολιτική οἰκονομία. Ἡ μέθοδος αὐτή ἀντιμετωπίζει τίς ὑλικές κατηγορίες ὡς ἀντανακλάσεις παραγωγικῶν σχέσεων μεταξύ ἀνθρώπων. Σέ αὐτήν τήν κοινωνική φύση τῶν ὑλικῶν κατηγοριῶν διεῖδε ὁ Marx τίς «ἐσωτερικές τους συνδέσεις». Οἱ χυδαῖοι οἰκονομολόγοι μελετοῦν μόνο τά ἐξωτερικά φαινόμενα πού εἶναι «ἀποξενωμένα» ἀπό τίς οἰκονομικές σχέσεις [C. III., σ. 817], δηλ. τήν ἐξαντικειμενικευμένη μορφή τῶν πραγμάτων χωρίς νά συλλαμβάνουν τόν κοινωνικό τους χαρακτήρα. Παρατηροῦν τήν «προσωποποίηση τῶν πραγμάτων» ἢ ὁποία λαμβάνει χώρα στήν ἐπιφάνεια τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἀλλά δέν ὑποψιάζονται τή διαδικασία τῆς «πραγμοποίησης τῶν σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων». Θεωροῦν τίς ὑλικές κατηγορίες ὡς δεδομένες «συνθῆκες» τῆς διαδικασίας παραγωγῆς, οἱ ὁποῖες ἐπηρεάζουν τά κίνητρα τῶν παραγωγῶν καί ἐκφράζονται στή συνείδησή τους· δέν ἐξετάζουν τόν χαρακτήρα αὐτῶν τῶν ὑλικῶν κατηγοριῶν ὡς ἀποτελεσμάτων τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας. Ἄγνοώντας αὐτή τήν ἐσωτερική, κοινωνική διαδικασία, περιορίζονται στή μελέτη τῆς ἐξωτερικῆς σύνδεσης τῶν πραγμάτων ὅπως αὐτή ἐκδηλώνεται στό ἐπίπεδο τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Στό ἐπίπεδο αὐτό, ἐπομένως, τά πάντα ἐμφανίζονται ἀντεστραμμένα, ἐνῶ πάντοτε τό κάθε τί ἐμφανίζεται σάν τό ἀντίθετό του¹⁰. Μέ τόν τρόπο αὐτό, οἱ σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἐμφανίζονται ὡς ἐάν νά ἐξαρτῶνται ἀπό τήν κοινωνική μορφή τῶν πραγμάτων, καί ὄχι ἀντιστρόφως.

Οἱ χυδαῖοι οἰκονομολόγοι, οἱ ὁποῖοι δέν ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ διαδικασία τῆς «προσωποποίησης τῶν πραγμάτων» δέν εἶναι δυνατό νά γίνει κατανοητή παρά μόνο ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διαδικασίας «πραγμοποίησης τῶν σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων», ἐκλαμβάνουν τά κοινωνικά χαρακτηριστικά τῶν πραγμάτων (ἄξια, χρῆμα, κεφάλαιο, κλπ.) ὡς φυσικά χαρακτηριστικά πού ἀνήκουν στά ἴδια τά πράγματα. Ἡ ἄξια, τό χρῆμα, κ.ο.κ., δέν θεωροῦνται ἐκφράσεις ἀνθρωπίνων σχέσεων πού εἶναι «δεμένες» πρὸς τά πράγματα, ἀντίθετα ἐκλαμβάνονται ὡς ἄμεσα χαρακτηριστικά τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων, χαρακτηριστικά πού εἶναι «σέ ἄμεση διαπλοκή» μέ τά φυσικά-τεχνικά χαρακτηριστικά τῶν πραγμάτων. Αὐτή εἶναι καί ἡ αἰτία τοῦ φετιχισμοῦ τῶν ἐμπορευμάτων ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τόσο τοὺς

9. Κυρον, «Γιά τήν κατανόηση τῆς μαρξικῆς μεθόδου ἔρευνας», στό *Osnovnye problemy politicheskoi ekonomii*, 1922, σσ. 57-58 (στά ρωσικά).

10. K. Marx, *Θεωρίες Ὑπεραξίας*, Τόμος II, σ. 57 (ρωσική ἔκδοση).

χυδαίους οικονομολόγους όσο και την κοινοτοπή σκέψη όσων συμμετέχουν στην παραγωγή και είναι όριοθετημένοι από τόν όρίζοντα της καπιταλιστικής οικονομίας. Αυτή είναι ή αίτια της «μετατροπής τών κοινωνικών σχέσεων σέ πράγματα, της άδιαμεσολάβητης συνένωσης τών υλικών σχέσεων παραγωγής μέ τόν ιστορικό και κοινωνικό τους προσδιορισμό» [C. III., σ. 830]. «Ένα στοιχείο της παραγωγής συγχωνεύεται μέ και αντιπροσωπεύεται από μιά καθορισμένη κοινωνική μορφή» [C. III., σ. 816]. «Η τυπική ανεξαρτησία αυτών τών συνθηκών της εργασίας από την εργασία, ή μοναδική μορφή αυτής της ανεξαρτησίας σέ σχέση μέ τή μισθωτή εργασία, είναι έπομένως μία ιδιότητα άμεσα συνδεδεμένη μέ τό ότι αυτές είναι πράγματα, είναι υλικές συνθήκες της παραγωγής· μέ την έννοια αυτή, είναι ένα έσωτερικό, έμμενές και σύμφυτο γνώρισμά τους ως στοιχείων της παραγωγής. Ο καθορισμένος κοινωνικός τους χαρακτήρας στή διαδικασία της καπιταλιστικής παραγωγής πού φέρει τή σφραγίδα μιās συγκεκριμένης ιστορικής έποχής είναι ένας φυσικός, έσωτερικός και ουσιαστικός χαρακτήρας πού τούς ανήκει άφοϋ είναι, όπως συμβαίνει άλλωστε από άμνημονεύτων χρόνων, στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας» [C. III., σ. 825]¹¹.

Ο μετασχηματισμός τών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής σέ κοινωνικές, «άντικειμενικές» *ιδιότητες τών πραγμάτων* είναι γεγονός στήν έμπορευματική-καπιταλιστική οικονομία και συνέπεια τών χαρακτηριστικών συνδέσεων ανάμεσα στή διαδικασία υλικής παραγωγής και στήν κίνηση τών σχέσεων παραγωγής. Τό σφάλμα της χυδαίας πολιτικής οικονομίας δέν συνίσταται στό γεγονός ότι έπικεντρώνει την προσοχή της στίς υλικές μορφές της καπιταλιστικής οικονομίας αλλά στό ότι δέν διαβλέπει τή σύνδεσή τους μέ την κοινωνική μορφή της παραγωγής και δέν τίς συνάγει από την έν λόγω κοινωνική μορφή αλλά από τίς φυσικές ιδιότητες τών πραγμάτων. «Οί συνέπειες τών συγκεκριμένων κοινωνικών μορφών της εργασίας αποδίδονται στά πράγματα, στά προϊόντα αυτής της εργασίας. Είδαμε ότι αυτό είναι μία είδική ιδιότητα της έμπορευματικής παραγωγής... Ο Hodgskin διαπιστώνει στό φαινόμενο αυτό μία καθαρά ύποκειμενική

11. Μόνο μέ την εξέταση αυτής της «συγχώνευσης» κοινωνικών σχέσεων και υλικών συνθηκών παραγωγής από αυτή τή σκοπιά γίνεται σαφής ή μαρξική θεωρία περί της διττής φύσης τών έμπορευμάτων, όπως επίσης και ή μαρξική πρόταση ότι οί αξίες χρήσης έμφανίζονται ως «υλικές ύποδοχές της αξίας άνταλλαγής» [C. I., σ. 36]. Η αξία χρήσης και ή αξία δέν είναι δύο διαφορετικές ιδιότητες τών πραγμάτων, όπως ήθελε νά πιστεύει ό Böhm-Bawerk. Η μεταξύ τους αντίθεση προκαλείται από την αντίθεση ανάμεσα στή μέθοδο της φυσικής έπιστήμης, ή όποία εξετάζει τό έμπόρευμα ως πράγμα, και στήν κοινωνιολογική μέθοδο, ή όποία εξετάζει κοινωνικές σχέσεις πού έχουν «συγχωνευθεί μέ πράγματα». Η αξία χρήσης εκφράζει μία φυσική σχέση μεταξύ πραγμάτων και ανθρώπων, την ύπαρξη πραγμάτων για τόν άνθρωπο. Όμως ή αξία άνταλλαγής αντιπροσωπεύει την κοινωνική ύπαρξη τών πραγμάτων» [Θεωρίες Υπεραξίας, γερμανική έκδοση, 1910, Τόμος III., σ. 355].

αὐταπάτη πίσω ἀπό τήν ὁποία καλύπτεται ἡ ἐξαπάτηση καί τό συμφέρον τῶν ἐκμεταλλευτριῶν τάξεων. Δέν διακρίνει ὅτι ὁ τρόπος τῆς παράστασης εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἴδιας τῆς πραγματικῆς σχέσης κι ὅτι ἡ σχέση δέν εἶναι ἐκφραση τοῦ τρόπου παράστασης, ἀλλά ἀντίστροφα» [T.M., 1910, III., σσ. 354-355]¹².

Οἱ χυδαῖοι οἰκονομολόγοι κάνουν δύο σφάλματα: 1. εἴτε ἀποδίδουν τόν «οἰκονομικό καθορισμό τῆς μορφῆς» σέ μία «ἀντικειμενική ιδιότητα τῶν πραγμάτων» [C. II., σ. 164], δηλαδή συνάγουν κοινωνικά φαινόμενα ἀπευθείας ἀπό τεχνικά φαινόμενα· γιά παράδειγμα, ἡ ἱκανότητα τοῦ κεφαλαίου νά ἀποδίδει κέρδος, ἡ ὁποία προϋποθέτει τήν ὑπαρξη ἐπιμέρους κοινωνικῶν τάξεων καί σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τους, ἐξηγεῖται μέ βάση τίς τεχνικές λειτουργίες τοῦ κεφαλαίου στό ρόλο του ὡς μέσου παραγωγῆς· 2. εἴτε ἀποδίδουν «ὀρισμένες ιδιότητες ὑλικά σύμφυτες στήν ἐργαλεῖα τῆς ἐργασίας» στήν κοινωνική μορφή τῶν ἐργαλείων τῆς ἐργασίας [ibid.], δηλ. συνάγουν τεχνικά φαινόμενα ἀπευθείας ἀπό κοινωνικά φαινόμενα· γιά παράδειγμα ἀποδίδουν τή δύναμη νά αὐξάνεται ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας πού εἶναι σύμφυτη πρός τό μέσο παραγωγῆς κι ἀναπαριστᾷ τήν τεχνική του λειτουργία στό κεφάλαιο, δηλ. σέ μιᾶ εἰδική κοινωνική μορφή παραγωγῆς (θεωρία παραγωγικότητας τοῦ κεφαλαίου).

Αὐτά τά δύο σφάλματα, πού ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται ἀντιφατικά, εἶναι δυνατό νά ἀναχθοῦν στό ἴδιο μεθοδολογικό ἐλάττωμα· τήν ταύτιση τῆς ὑλικῆς διαδικασίας παραγωγῆς μέ τήν κοινωνική της μορφή, καί τήν ταύτιση τῶν τεχνικῶν λειτουργιῶν τῶν πραγμάτων μέ τίς κοινωνικές τους λειτουργίες. Ἐντί νά θεωροῦν τά τεχνικά καί κοινωνικά φαινόμενα ὡς διαφορετικές ὀψεις τῆς ἀνθρώπινης ἐργασιακῆς δραστηριότητας, ὀψεις πού εἶναι στενά συνυφασμένες καί ὡστόσο διαφορετικές, οἱ χυδαῖοι οἰκονομολόγοι τά θέτουν στό ἴδιο ἐπίπεδο, στό ἴδιο ἐπιστημονικό ἐπίπεδο. Ἐξετάζουν τά οἰκονομικά φαινόμενα σέ ἄμεση σχέση μέ ἐκεῖνες τίς δαπεπλεγμένες καί «συνενωμένες» τεχνικές καί κοινωνικές ὀψεις πού εἶναι ἐγγενεῖς στήν ἐμπορευματική οἰκονομία. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς μεθοδολογικῆς ἐπιλογῆς εἶναι μία «ἐντελῶς ἀσύμμετρη (σχέση) ἀνάμεσα σέ μία ἀξία χρήσης, σέ ἕνα πράγμα ἀπό τή μία μεριά καί σέ μία ὀρισμένη κοινωνική σχέση παραγωγῆς, στήν ὑπεραξία ἀπό τήν ἄλλη» [C. III., σ. 818]. «...Μία κοινωνική σχέση εἰδωμένη ὡς πράγμα καθίσταται ἀνάλογη πρός τή Φύση, δηλ. δύο ἀσύμμετρα μεγέθη ὑποτίθεται ὅτι εὐρίσκονται σέ μία δεδομένη ἀναλογία μεταξύ τους» [C. III., σ. 817]. Αὐτή ἡ ταύτιση τῆς διαδικασίας παραγωγῆς μέ τήν κοινωνική της μορφή, τῶν τεχνικῶν ιδιοτήτων τῶν πραγμάτων μέ τίς κοινωνικές σχέσεις πού «ὑλοποιοῦνται» στήν κοινωνική μορφή τῶν πραγμάτων, ἐκδικεῖται ὡστόσο σκληρά. Συχνά οἱ οἰκονομολό-

12. Ἡ συντομογραφία T.M. παραπέμπει στή γερμανική ἐκδοση τοῦ «*Θεωρίες Ὑπεραξίας*» τοῦ 1910. Ὁ λατινικός ἀριθμός ὑποδηλώνει τόν τόμο ἐνῶ ὁ ἀραβικός τή σελίδα (Σ.τ.Μ.)

γοι δείχνουν άφελή έκπληξη «όταν εκείνο πού μέ μεγάλη δυσκολία προσδιόρισαν ως πράγμα έμφανίζεται αίφνιδίως ως κοινωνική σχέση και μετά έμφανίζεται πάλι σαν νά τούς κοροϊδεύει ως πράγμα, πρίν ακόμα κατορθώσουν νά τό αναπροσδιορίσουν ως κοινωνική σχέση [CR., σ. 31]¹³.

Είναι δυνατό νά αποδειχθεί μέ εύκολία ότι «ή άμεση συνένωση τών υλικών σχέσεων παραγωγής μέ τήν ιστορική-κοινωνική τους μορφή» σύμφωνα μέ τή διατύπωση του Marx, δέν είναι έγγενής μόνο στην έμπορευματική-καπιταλιστική οίκονομία αλλά και σέ άλλες κοινωνικές μορφές. Παρατηρούμε ότι οί κοινωνικές σχέσεις παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων έξαρτώνται αίτιακά από τίς υλικές συνθηκες παραγωγής κι από τή διανομή τών τεχνικών μέσων παραγωγής στίς διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και σέ άλλους τύπους οίκονομίας. Από τή σκοπιά τής θεωρίας του ιστορικού υλισμού αυτός είναι ένας κοινωνιολογικός νόμος πού ισχύει για όλους τούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Δέν υπάρχει άμφιβολία ότι ή όλότητα τών σχέσεων παραγωγής ανάμεσα στό γαιοκτήμονα και τούς δουλοπάροικους καθοριζόταν αίτιακά από τήν τεχνική παραγωγής και από τή διανομή τών συντελεστών παραγωγής, δηλαδή τής γής, τών ζώων και τών εργαλείων, ανάμεσα στόν γαιοκτήμονα και στους δουλοπάροικους στην φεουδαλική κοινωνία. Είναι όμως γεγονός ότι σέ αυτό τόν τύπο κοινωνίας οί σχέσεις παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων εγκαθιδρύονται στη βάση τής διανομής τών πραγμάτων ανάμεσα στους ανθρώπους και για τά πράγματα, όχι μέσω τών πραγμάτων. Έδω οί άνθρωποι εύρίσκονται σέ άμεσες σχέσεις μεταξύ τους: «οί κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τών ατόμων κατά τήν επιτέλεση τής εργασίας τους, έμφανίζονται σέ κάθε περίπτωση ως δικές τους άμοιβαίες προσωπικές σχέσεις και δέν συγκαλύπτονται υπό τό σχήμα τών κοινωνικών σχέσεων μεταξύ τών προϊόντων τής εργασίας» [C. I., σ. 77]. Ωστόσο, ό ειδικός χαρακτήρας τής έμπορευματικής-καπιταλιστικής οίκονομίας έγκειται στό γεγονός ότι οί σχέσεις παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων δέν εγκαθιδρύονται μόνο για τά πράγματα αλλά και μέσω τών πραγμάτων. Αυτό άκριβώς τό στοιχείο προσδίδει στίς σχέσεις παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων μία «ύλικοποιημένη», «πραγματοποιημένη» μορφή και γεννά τόν φετιχισμό τών έμπορευμάτων, τή σύγχυση ανάμεσα στην υλική-τεχνική όψη άφενός και στην κοινωνική-οίκονομική όψη τής διαδικασίας παραγωγής, μία σύγχυση πού ξεπεράστηκε από τή νέα κοινωνιολογική μέθοδο του Marx¹⁴.

13. Η συντομογραφία CR. παραπέμπει στην άγγλική έκδοση τής *Κριτικής στην Πολιτική Οίκονομία* (Σ.τ.Μ.).

14. Σέ γενικές γραμμές, ή σύνδεση μεταξύ πραγμάτων και κοινωνικών σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων είναι περισσότερο σύνθετη και πολυδιάστατη. Έτσι, για παράδειγμα, λαμβάνοντας υπόψη μόνο φαινόμενα πού έχουν στενή συσχέτιση μέ τή θεματική μας, παρατηρούμε: 1) στην οίκονομική σφαίρα τών διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών, τήν αίτιακή έξάρτηση τών σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων από τή διανομή τών πραγμάτων σέ αυτούς (τήν έξάρτηση τών σχέ-

3. Πράγμα και κοινωνική λειτουργία (Μορφή)

Ἡ νέα κοινωνιολογική μέθοδος πού εἰσήγαγε ὁ Marx στὴν πολιτική οἰκονομία ἐπιδιώκει τὴν ἐφαρμογή μιᾶς συνεποῦς διάκρισης ἀνάμεσα σέ παραγωγικές δυνάμεις καὶ παραγωγικές σχέσεις, ἀνάμεσα στὴν ὑλική διαδικασία παραγωγῆς καὶ τὴν κοινωνική της μορφή, ἀνάμεσα σέ ἐργασιακή διαδικασία καὶ διαδικασία ἀξιοποίησης. Ἡ πολιτική οἰκονομία πραγματεύεται τὴν ἀνθρώπινη ἐργασιακή δραστηριότητα ὄχι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν τεχνικῶν της μεθόδων κι ἐργαλείων τῆς ἐργασίας ἀλλὰ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς κοινωνικῆς της μορφῆς. Πραγματεύεται τίς *σχέσεις παραγωγῆς* πού ἐγκαθιδρύονται ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους στὴ διαδικασία παραγωγῆς. Ὅμως ἐφόσον στὴν ἐμπορευματική-καπιταλιστική οἰκονομία οἱ ἄνθρωποι συνδέονται στὴ βάση σχέσεων παραγωγῆς μέσῳ τῆς μεταβίβασης πραγμάτων, οἱ σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων προσλαμβάνουν ἕναν ὑλικό χαρακτήρα. Αὐτὴ ἡ «ὑλικοποίηση» λαμβάνει χώρα ἐπειδὴ τό πρᾶγμα μέσῳ τοῦ ὁποίου οἱ ἄνθρωποι εἰσέρχονται σέ συγκεκριμένες σχέσεις μεταξύ τους παίζει ἕναν ἰδιαίτερο *κοινωνικό ρόλο* στὴ σύνδεση τῶν ἀνθρώπων – τό ρόλο τοῦ «ἐνδιάμεσου» ἢ τοῦ «φορέα» τῆς δεδομένης σχέσης παραγωγῆς. Ἐκτός ἀπὸ τὴν ὑλική ἢ τεχνική του ὑπαρξὴ ὡς συγκεκριμένο καταναλωτικό ἀγαθὸ ἢ μέσο παραγωγῆς, τό πρᾶγμα φαίνεται νά ἀποκτᾶ μία *κοινωνική ἢ λειτουργική ὑπαρξή*, δηλ. ἕναν ἰδιαίτερο κοινωνικό χαρακτήρα μέσῳ τοῦ ὁποίου ἐκφράζεται ἡ δεδομένη σχέση παραγωγῆς καὶ ἡ ὁποία προσδίδει στὰ πρᾶγματα μιάν ἰδιαίτερη *κοινωνική μορφή*. Μέ τὴν ἔννοια αὐτὴ οἱ βασικές ιδέες ἢ *κατηγορίες* τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἐκφράζουν τίς βασικές *κοινωνικο-οικονομικές μορφές*, πού εἶναι χαρακτηριστικές τῶν διαφορετικῶν τύπων σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καὶ οἱ ὁποῖες συνέχονται ἀπὸ τὰ πρᾶγματα μέσῳ τῶν ὁποίων οἱ σχέσεις αὐτές ἐγκαθιδρύονται.

Κατὰ τὴν προσέγγισή του στὴ μελέτη τῆς «οἰκονομικῆς δομῆς τῆς κοινωνίας» ἢ τοῦ «συνόλου τῶν σχέσεων παραγωγῆς» μεταξύ τῶν ἀνθρώπων,

σεων παραγωγῆς ἀπὸ τὴ δομὴ καὶ τὴ διανομὴ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων)· 2) στὴν *οἰκονομική σφαῖρα* τῆς *ἐμπορευματικό-καπιταλιστικῆς* οἰκονομίας, τὴν πραγματοποίηση τῶν σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων διὰ μέσου πραγμάτων, τὴν «συγχώνευσή» τους (φетиχισμὸς τῶν ἐμπορευμάτων μέ τὴν ἀκριβὴ σημασία τοῦ ὄρου)· 3) στίς *διαφορετικές σφαῖρες* τῶν *διαφόρων* κοινωνικῶν σχηματισμῶν, τό συμβολισμό τῶν σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων στὰ πρᾶγματα (γενικός κοινωνικός συμβολισμὸς ἢ φетиχισμὸς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν ἀνθρώπων). Στό βιβλίό αὐτό ἀσχολούμαστε μόνο μέ τό δεύτερο ζήτημα, τόν φетиχισμό τῶν ἐμπορευμάτων μέ τὴν ἀκριβὴ σημασία τοῦ ὄρου, καὶ κρίνουμε ἀπαραίτητο νά διακρίνουμε μέ σαφήνεια ἀνάμεσα στό πρῶτο καὶ στό δεύτερο ζήτημα (Ἡ σύγχυση ἀνάμεσα σέ αὐτά τὰ δύο ζητήματα εἶναι ἀξιοπρόσεκτη στό ἔργο τοῦ N. Bukharin, *Ἱστορικός Ὑλισμὸς*, ρωσική ἐκδοσις, 1922, σσ. 161-162) ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα στό δεύτερο καὶ στό τρίτο ζήτημα (μία τέτοια σύγχυση χαρακτηρίζει τὴν θεωρία περὶ φетиχισμοῦ τῶν ἐμπορευμάτων τοῦ Bogdanov).

ὁ Marx διέκρινε ἐπιμέρους μορφές καί τύπους σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων σέ μία καπιταλιστική κοινωνία^{15,16}. Ὁ Marx ἀνέλυσε αὐτούς τούς τύπους σχέσεων παραγωγῆς κατά τήν ἀκόλουθη σειρά. Ὅρισμένες ἀπό αὐτές τίς σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων προϋποθέτουν τήν ὕπαρξη ἄλλων τύπων σχέσεων παραγωγῆς ἀνάμεσα στά μέλη μιᾶς δεδομένης κοινωνίας, ἐνῶ οἱ τελευταῖες δέν προϋποθέτουν κατ' ἀνάγκη τήν ὕπαρξη τῶν πρώτων: μέ τήν ἐννοια αὐτή, οἱ πρώτες προϋποθέτουν τίς τελευταῖες. Γιά παράδειγμα, ἡ σχέση ἀνάμεσα στόν κάτοχο χρηματιστικοῦ κεφαλαίου Γ καί στό βιομηχανικό καπιταλιστή Β συνίσταται στή δανειοδότηση τοῦ Β ἀπό τόν Γ· αὐτή ἡ σχέση ἤδη προϋποθέτει τήν ὕπαρξη σχέσεων παραγωγῆς ἀνάμεσα στό βιομηχανικό καπιταλιστή Β καί στόν ἐργάτη Α, ἡ ἀκριβέστερα, σέ πολλούς ἐργάτες. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στό βιομηχανικό καπιταλιστή καί στούς ἐργάτες δέν προϋποθέτει κατ' ἀνάγκη ὅτι ὁ Β πρέπει νά ἔχει δανεισθεῖ χρήμα ἀπό τόν κάτοχο χρηματιστικοῦ κεφαλαίου Γ. Εἶναι, ἐπομένως, σαφές ὅτι οἱ οἰκονομικές κατηγορίες «κεφάλαιο» καί «ὑπεραξία» προηγοῦνται τῶν κατηγοριῶν «τοκοφόρο κεφάλαιο» καί «τόκος». Προσέτι, ἡ σχέση ἀνάμεσα στόν βιομηχανικό καπιταλιστή καί στούς ἐργάτες ἔχει τή μορφή τῆς ἀγορᾶς καί πώλησης ἐργασιακῆς δύναμης, ἐνῶ παράλληλα προϋποθέτει ὅτι ὁ καπιταλιστής παράγει ἀγαθά γιά τήν ἀγορά, δηλ. ὅτι συνδέεται μέ τά ἄλλα μέλη τῆς κοινωνίας μέ σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ ἐμπορευματοκατόχων. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἐμπορευματοκατόχων δέν προϋποθέτουν κατ' ἀνάγκη ἕναν παραγωγικό δεσμό ἀνάμεσα στόν βιομηχανικό καπιταλιστή καί στούς ἐργάτες. Εἶναι σαφές, λοιπόν, ὅτι οἱ κατηγορίες «ἐμπόρευμα» καί «ἄξια» προηγοῦνται τῆς κατηγορίας «κεφάλαιο». Ἡ λογική διάταξη τῶν κατηγοριῶν εἶναι συνέπεια τοῦ χαρακτήρα τῶν σχέσεων παραγωγῆς πού ἐκφράζονται ἀπό τίς ἴδιες τίς κατηγορίες. Τό μαρξικό οἰκονομικό σύστημα ἀναλύει μία σειρά σχέσεων παραγωγῆς συνεχῶς ἀξανανόμηνης συνθετότητας. Αὐτές οἱ σχέσεις παραγωγῆς ἐκφράζονται σέ μία σειρά κοινωνικῶν μορφῶν ἀξανανόμηνης συνθετότητας – κι αὐτές εἶναι οἱ κοινωνικές μορφές πού προσλαμβάνουν τά πράγματα. Αὐτή ἡ σύνδεση ἀνάμεσα σέ ἕνα δεδομένο τύπο σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καί στήν ἀντίστοιχη κοινωνική λειτουργία ἢ μορφή τῶν πραγμάτων μπορεῖ νά ἀνιχνευθεῖ σέ ὅλες τίς οἰκονομικές κατηγορίες.

Ἡ βασική κοινωνική σχέση μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἐμπορευματοπαραγωγῶν οἱ ὅποιοι ἀνταλλάσσουν τά προϊόντα τῆς ἐργασίας τους, προσδί-

15. K. Marx, Πρόλογος στό *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Σικάγο, Kerr and Co., 1904.

16. Ἔχουμε ὑπόψη διαφορετικές μορφές ἢ τύπους σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων σέ μία καπιταλιστική κοινωνία καί ὄχι διαφορετικούς τύπους σχέσεων παραγωγῆς πού εἶναι χαρακτηριστικές γιά διαφορετικούς τύπους κοινωνικῶν σχηματισμῶν.

δει στά προϊόντα αυτά την ειδική ιδιότητα της ανταλλαξιμότητας, ή οποία κατόπιν φαίνεται σαν να είναι μία φυσική ιδιότητα των προϊόντων: ή ειδική «μορφή της αξίας». Οί κανονικές σχέσεις ανταλλαγής μεταξύ των ανθρώπων, στο πλαίσιο των οποίων ή κοινωνική δραστηριότητα των έμπορευματοκατόχων ξεχώρισε ένα έμπορευμα (π.χ. τόν χρυσό) για να λειτουργήσει ως γενικό ίσοδύναμο τό όποιο μπορεί άμεσα να ανταλλαγει έναντι όποιουδήποτε έμπορεύματος, προσδίδει στό έμπορευμα αυτό την ιδιαίτερη λειτουργία του χρήματος ή την «χρηματική μορφή». Αυτή ή χρηματική μορφή, μέ τή σειρά της, έπιτελει περαιτέρω λειτουργίες (ή μορφές) ανάλογα μέ τόν χαρακτήρα της σχέσης παραγωγής ανάμεσα στους άγοραστές καί στους πωλητές.

Έάν ή μεταβίβαση άγαθών από τόν πωλητή στόν άγοραστή καί ή αντίστροφη μεταβίβαση χρήματος λάβουν χώρα ταυτόχρονα τότε τό χρήμα προσλαμβάνει τή λειτουργία ή τή μορφή του «μέσου κυκλοφορίας». Έάν ή μεταβίβαση άγαθών προηγηθεί της μεταβίβασης χρήματος καί ή σχέση μεταξύ άγοραστή καί πωλητή μετασχηματισθεί σέ σχέση μεταξύ δανειστή καί πιστωτή, τότε τό χρήμα προσλαμβάνει τή λειτουργία του «μέσου πληρωμών». Έάν ό πωλητής κρατήσει τό χρήμα πού έλαβε από τήν πώληση αναβάλλοντας τή χρονική στιγμή είσόδου του σέ μία σχέση παραγωγής νέας άγοράς, τό χρήμα προσλαμβάνει τή μορφή ή τή λειτουργία του «άποθησαυρίσματος». Κάθε κοινωνική λειτουργία ή μορφή του χρήματος εκφράζει ένα διαφορετικό χαρακτήρα ή τύπο σχέσεων παραγωγής μεταξύ των συμμετεχόντων στην ανταλλαγή.

Μέ τήν εμφάνιση ενός νέου τύπου σχέσεων παραγωγής – δηλαδή μιās καπιταλιστικής σχέσης πού συνδέει έναν έμπορευματοκάτοχο (έναν καπιταλιστή) μέ έναν άλλον έμπορευματοκάτοχο (έναν έργάτη), ή οποία εγκαθιδρύεται μέσω της μεταβίβασης χρήματος – τό χρήμα προσλαμβάνει μία νέα κοινωνική λειτουργία ή μορφή: γίνεται «κεφάλαιο». Άκριβέστερα, τό χρήμα πού συνδέει άμεσα τόν καπιταλιστή μέ τούς έργάτες παίζει τό ρόλο ή έχει τή μορφή του «μεταβλητού κεφαλαίου». Άλλά προκειμένου να εγκαθιδρύσει σχέσεις παραγωγής μέ τούς έργάτες, ό καπιταλιστής πρέπει να κατέχει μέσα παραγωγής ή χρήμα για να αγοράσει μέσα παραγωγής. Αυτά τά μέσα παραγωγής ή τό χρήμα πού τά αγοράζει καί τά όποια έμμέσως εγκαθιδρύουν μία σχέση παραγωγής ανάμεσα στόν καπιταλιστή καί στους έργάτες έχουν τή λειτουργία ή τή μορφή του «σταθερού κεφαλαίου». Στο βαθμό πού εξετάζουμε σχέσεις παραγωγής ανάμεσα στην τάξη των καπιταλιστών καί στην τάξη των έργατών στη διαδικασία παραγωγής, εξετάζουμε τό «παραγωγικό κεφάλαιο» ή «τό κεφάλαιο στό στάδιο της παραγωγής». Όμως πρίν ξεκινήσει ή διαδικασία παραγωγής ό καπιταλιστής εμφανίζεται στην αγορά ως άγοραστής μέσω παραγωγής καί εργασιακής δύναμης. Αυτές οί σχέσεις παραγωγής ανάμεσα στόν καπιταλιστή ως άγοραστή καί στους άλλους έμπορευματοκατόχους αντιστοιχούν στη λειτουργία ή τή μορφή του «χρηματικού κεφαλαίου». Στο τέλος της διαδικασίας παραγωγής ό καπιταλιστής εμφανίζεται ως πωλητής των άγαθών του, τά όποια

έκφράζονται μέ τή λειτουργία ή τή μορφή τοῦ «έμπορευματοῦ κεφαλαίου». Μέ τόν τρόπο αὐτό, ή μεταμόρφωση ή ὁ «μετασχηματισμός τῆς μορφῆς» τοῦ κεφαλαίου ἀντανაკλᾶ διαφορετικές μορφές σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτό ὅμως δέν ἐξαντλεῖ τίς σχέσεις παραγωγῆς πού συνδέουν τόν καπιταλιστή μέ τά ἄλλα μέλη τῆς κοινωνίας. Ἐν πρώτοις, οἱ βιομηχανικοί καπιταλιστές σέ ἕναν κλάδο συνδέονται μέ τούς βιομηχανικούς καπιταλιστές σέ ὄλους τούς ἄλλους κλάδους μέσῳ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καί τῆς μεταβίβασῆς του ἀπό τόν ἕναν κλάδο στόν ἄλλο. Αὐτή ή σχέση ἐκφράζεται μέ τό σχηματισμό τοῦ «γενικοῦ μέσου ποσοστοῦ κέρδους» καί τῆς πώλησης τῶν ἀγαθῶν στίς «τιμές παραγωγῆς». Ἐπιπρόσθετα, ή τάξη τῶν καπιταλιστῶν ὑποδιαιρεῖται σέ ἐπιμέρους κοινωνικές ομάδες ή μερίδες τάξεων; βιομηχανικοί καπιταλιστές, ἐμπορικοί καπιταλιστές καί καπιταλιστές κάτοχοι χρήματος ή χρηματιστικοῦ κεφαλαίου. Ἐκτός ἀπό αὐτές τίς ομάδες ὑπάρχει παράλληλα καί ή τάξη τῶν γαιοκτημόνων. Οἱ σχέσεις παραγωγῆς ἀνάμεσα σέ αὐτές τίς διαφορετικές κοινωνικές ομάδες δημιουργοῦν νέες κοινωνικές καί οἰκονομικές «μορφές»: ἐμπορικό κεφάλαιο καί ἐμπορικό κέρδος, τοκοφόρο κεφάλαιο καί τόκος, γαιοπρόσοδος. «Βγαίνοντας ἔξω ἀπό τήν ἐσωτερική, ὀργανική του ζωή, ἄν ἐπιτρέπεται αὐτός ὁ ὅρος, τό κεφάλαιο εἰσέρχεται σέ σχέσεις μέ τήν ἐξωτερική ζωή, σέ σχέσεις στό ἐσωτερικό τῶν ὁποίων δέν εἶναι τό κεφάλαιο καί ή ἐργασία αὐτά πού ἔρχονται ἀντιμέτωπα, ἀλλά τό κεφάλαιο μέ τό κεφάλαιο στή μία περίπτωση καί τά ἄτομα πάλι ὡς ἀγοραστῆς καί πωλητῆς στήν ἄλλη» [C. III., σ. 44]¹⁷. Ἀντικείμενο ἐδῶ εἶναι οἱ διαφορετικοί τύποι σχέσεων παραγωγῆς καί ἰδιαίτερα οἱ σχέσεις παραγωγῆς:

α) μεταξύ καπιταλιστῶν καί ἐργατῶν,

β) μεταξύ τῶν καπιταλιστῶν καί τῶν ἄλλων μελῶν τῆς κοινωνίας πού ἐμφανίζονται ὡς ἀγοραστῆς καί πωλητῆς,

γ) μεταξύ ἐπιμέρους ομάδων βιομηχανικῶν καπιταλιστῶν καί μεταξύ τῶν βιομηχανικῶν καπιταλιστῶν κι ἄλλων ομάδων καπιταλιστῶν (ἐμπορικοί καπιταλιστές καί καπιταλιστές κάτοχοι χρηματιστικοῦ κεφαλαίου). Ὁ πρῶτος τύπος σχέσης παραγωγῆς, πού ἀποτελεῖ τή βάση τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας, ἐξετάζεται ἀπό τόν Marx στόν Α' τόμο τοῦ *Κεφαλαίου*, ὁ δεύτερος τύπος στό Β' τόμο κι ὁ τρίτος τύπος στόν Γ' τόμο. Οἱ βασικές σχέσεις παραγωγῆς τῆς ἐμπορευματοκῆς κοινωνίας, οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἐμπορευματοπαραγωγῶν, ἐξετάζονται ἀπό τόν Marx στό *Συμβολή στήν κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας* καί ἐπανεξετάζονται στό Πρῶτο Μέρος τοῦ Α' τόμου τοῦ *Κεφαλαίου*, τό ὁποῖο φέρει τόν τίτλο «Ἐμπορεύματα καί Χρῆμα» καί τό ὁποῖο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς εἰσαγωγή στό μαρξικό σύστημα (στό πρῶτο σχεδιάσμα ὁ Marx ἔδωσε τόν τίτλο «Εἰσαγωγή. Ἐμπορεύματα, Χρῆμα». Βλέπε T.M., 1919, τομ. III, σ. VIII). Στό

17. Ὑπογραμμίσεις τοῦ συγγραφέα [I. Rubin].

μαρξικό σύστημα εξετάζονται διάφοροι τύποι σχέσεων παραγωγής με αξιάνουσα συνθετότητα καθώς και οί όλοένα και πίο σύνθετες οικονομικές μορφές τών πραγμάτων.

Οί βασικές κατηγορίες τής πολιτικής οικονομίας, έπομένως, εκφράζουν διαφορετικούς τύπους σχέσεων παραγωγής οί όποιες προσλαμβάνουν τή μορφή τών πραγμάτων. «Στήν πραγματικότητα, ή αξία καθεαυτή δέν είναι παρά ύλική έκφραση μιās σχέσης πού ύπάρχει ανάμεσα στις παραγωγικές δραστηριότητες τών ανθρώπων» [T.M., III., σ. 218]. «Όταν, λοιπόν, ό Galiani ίσχυρίζεται: 'Η αξία είναι σχέση μεταξύ προσώπων, θάπρεπε νά είχε προσθέσει: σχέση μεταξύ προσώπων πού εκφράζεται ως σχέση μεταξύ πραγμάτων» [C. I., σ. 74]. «Γιά τό νομισματικό σύστημα ό χρυσός και τό άσήμι, όταν λειτουργούν ως χρήμα, δέν αναπαριστούν μία κοινωνική σχέση μεταξύ τών παραγωγών» [C. I., σ. 82]. «Τό κεφάλαιο είναι μία κοινωνική σχέση παραγωγής. Είναι μία ιστορική σχέση παραγωγής»¹⁸. Τό κεφάλαιο είναι μία «κοινωνική σχέση πού παριστάνεται στά πράγματα και μέσω τών πραγμάτων» [T.M., III., σ. 325]. «Τό κεφάλαιο δέν είναι πράγμα αλλά μία συγκεκριμένη κοινωνική σχέση παραγωγής, ή όποία εκδηλώνεται σέ ένα πράγμα και προσδίδει στό τελευταίο έναν ειδικό κοινωνικό χαρακτήρα» [C. III., σ. 814]¹⁹.

Ό Marx εξήγησε τήν αντίληψη του περί οικονομικών κατηγοριών ως εκφράσεων σχέσεων παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων μέ περισσότερες λεπτομέρειες, κατά τήν πραγμάτευση τών κατηγοριών τής αξίας, του χρήματος και του κεφαλαίου. Όστόσο, επανειλημμένα έπεςήμανε ότι και άλλες ιδέες τής πολιτικής οικονομίας εκφράζουν σχέσεις παραγωγής μεταξύ τών ανθρώπων. 'Η υπεραξία παριστᾶ «μία συγκεκριμένη ιστορική μορφή τής κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής» [C. III., σ. 816]. 'Η πρόσοδος είναι μία κοινωνική σχέση πού εκλαμβάνεται ως πράγμα [C. III., σ. 815]. «'Η προσφορά κι ή ζήτηση είναι σχέσεις παραγωγής όπως ακριβώς κι οί εξατομικευμένες ανταλλαγές»²⁰. 'Ο καταμερισμός τής εργασίας, ή πίστη είναι άστικές σχέσεις παραγωγής [ibid., σσ. 126-145]. 'Η, όπως έν γένει διετύπωνε ό Marx, «οί οικονομικές κατηγορίες δέν είναι παρά οί θεωρητικές εκφράσεις, οί αφαιρέσεις τών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής» [ibid., σ. 109].

Έπομένως, οί βασικές έννοιες τής πολιτικής οικονομίας εκφράζουν δια-

18. K. Marx, Μισθωτή Έργασία και Κεφάλαιο, στό K. Marx-Fr. Engels, *Selected Works*, Μόσχα, Foreign Languages Publishing House, 1962. Στήν έκδοση αυτή τό έν λόγω άπόσπασμα μεταφράζεται ως εξής: «Τό κεφάλαιο, επίσης, είναι μία κοινωνική σχέση παραγωγής. Είναι μία άστική σχέση παραγωγής, μία σχέση παραγωγής τής άστικής κοινωνίας», σ. 90.

19. Ό Marx έλεγε συχνά ότι μία σχέση παραγωγής «παριστάνεται» [sich darstellt] σέ ένα πράγμα και ότι ένα πράγμα «παριστάνει» [darstellt] μία σχέση παραγωγής.

20. K. Marx, *The Poverty of Philosophy*, Νέα Ύόρκη, International Publishers, 1963, σ. 43.

φορετικές σχέσεις παραγωγής μεταξύ τῶν ἀνθρώπων στήν καπιταλιστική κοινωνία. Ὅμως ἀφοῦ αὐτές οἱ σχέσεις παραγωγής συνδέουν τοὺς ἀνθρώπους μόνο μέσω πραγμάτων, τὰ τελευταῖα ἐπιτελοῦν μία ἰδιαίτερη κοινωνική λειτουργία καί προσλαμβάνουν μία ἰδιαίτερη κοινωνική μορφή πού ἀντιστοιχεῖ στόν δεδομένο τύπο σχέσεων παραγωγής. Ὅπως εἶπαμε προηγουμένως ὅτι οἱ οἰκονομικές κατηγορίες ἐκφράζουν σχέσεις παραγωγής μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖες προσλαμβάνουν ἕναν «ὕλικό» χαρακτήρα, μποροῦμε ἐπίσης νά ποῦμε ὅτι οἱ οἰκονομικές κατηγορίες ἐκφράζουν κοινωνικές λειτουργίες ἢ κοινωνικές μορφές, τίς ὁποῖες προσλαμβάνουν τὰ πράγματα ὡς διαμεσολαβητικά στοιχεῖα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Θά ξεκινήσουμε τήν ἀνάλυσή μας μέ τήν κοινωνική λειτουργία τῶν πραγμάτων.

Ὁ Marx συχνά ἔκανε λόγο γιά τίς λειτουργίες τῶν πραγμάτων, λειτουργίες πού ἀντιστοιχοῦν σέ διαφορετικές σχέσεις παραγωγής μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Στήν ἐκφραση τῆς ἀξίας ἕνα ἐμπόρευμα «λειτουργεῖ ὡς ἰσοδύναμο» [C. I., σσ. 48 καί 70]. «Ἡ λειτουργία τοῦ χρήματος» ἀναπαριστᾷ μία σειρά διαφορετικῶν λειτουργιῶν: «λειτουργία ὡς μέτρου τῆς ἀξίας» [ibid. σ. 117], «λειτουργία ὡς μέσου κυκλοφορίας» ἢ «λειτουργία ὡς νομίσματος» [ibid. σσ. 117 καί 126], «λειτουργία ὡς μέσου πληρωμῶν» [ibid. σσ. 127, 136, 139], «λειτουργία ὡς ἀποθησαυρίσματος» [σ. 144] καί «λειτουργία ὡς παγκόσμιου χρήματος» [σ. 144]. Οἱ διαφορετικές σχέσεις παραγωγής μεταξύ ἀγοραστῶν καί πωλητῶν ἀντιστοιχοῦν σέ διαφορετικές λειτουργίες τοῦ χρήματος. Τό κεφάλαιο ἐπίσης ἀντιστοιχεῖ σέ μία εἰδική κοινωνική λειτουργία: «...ἡ ἰδιότητα τοῦ κεφαλαίου δέν εἶναι σύμφυτη πρός τὰ πράγματα καθεαυτά καί σέ κάθε περίπτωση, ἀντίθετα εἶναι μία λειτουργία πού προσδίδεται ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις» [C. II., σ. 207]. Στήν ἔννοια τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου ὁ Marx διέκρινε προσεκτικά τήν «χρηματική λειτουργία» ἀπό τήν «κεφαλαιακή λειτουργία» [C. II., σσ. 36, 79]. Τό ἀντικείμενο ἐδῶ, προφανῶς, εἶναι ἡ κοινωνική λειτουργία πού ἐπιτελεῖ τό κεφάλαιο, καθὼς συνδέει διαφορετικές κοινωνικές τάξεις καί τοὺς ἐκπροσώπους τους, τοὺς καπιταλιστές καί τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες· τό θέμα σαφῶς δέν σχετίζεται μέ τήν τεχνική λειτουργία πού ἐπιτελοῦν τὰ μέσα παραγωγῆς στήν ὕλική διαδικασία παραγωγῆς. Ἐάν τό κεφάλαιο εἶναι κοινωνική λειτουργία, τότε σύμφωνα μέ τόν Marx, «ἡ ὑποδιαίρεσή της εἶναι δικαιολογημένη καί σημαντική». Τό μεταβλητό διακρίνεται ἀπό τό σταθερό κεφάλαιο ὡς πρός τίς λειτουργίες πού ἐπιτελοῦν στή διαδικασία τῆς «ἐπέκτασης τοῦ κεφαλαίου» [C. I., σσ. 208-209]. Ἐτσι, ἐνῶ τό μεταβλητό κεφάλαιο συνδέει ἄμεσα τόν καπιταλιστή μέ τόν ἐργάτη, μεταβιβάζοντας τήν ἐργασιακή δύναμη τοῦ τελευταίου στόν καπιταλιστή, τό σταθερό κεφάλαιο ἀποσκοπεῖ στήν ἴδια λειτουργία ἐμμέσως. Ὑπάρχει μία «λειτουργική διαφορά» μεταξύ τους [C. I., σ. 210]. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τή διαίρεση ἀνάμεσα σέ πάγιο καί κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. Τό ζήτημα δέν ἀναφέρεται στόν ὀρισμό τους [τοῦ πάγιου καί τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, I.R.] πρός τοὺς ὁποίους πρέπει νά ἀρμόζουν τὰ πράγματα. Ἀντίθετα, ἀναφερό-

μαστε σέ όρισμένες λειτουργίες πού πρέπει νά έκφραστούν σέ όρισμένες κατηγορίες [C. II., σ. 230, έμφαση δική μου (I.R.)]. 'Η διάκριση ανάμεσα σέ πάγιο καί κυκλοφορούν κεφάλαιο αναφέρεται σέ διαφορετικές μεθόδους μεταβίβασης τής αξίας τοῦ κεφαλαίου στό προϊόν, δηλαδή στήν πλήρη ἢ μερική ἀποκατάσταση τής αξίας τοῦ κεφαλαίου στή διάρκεια μιᾶς περιόδου ἀνακύκλωσης [ibid. σσ. 167-168]. 'Η διάκριση μεταξύ κοινωνικῶν λειτουργιῶν κατά τή διαδικασία μεταβίβασης αξίας (δηλ. κατά τή διαδικασία τής κυκλοφορίας) συχνά συγχέεται ἀπό τοὺς οἰκονομολόγους μέ τή διάκριση ανάμεσα σέ τεχνικές λειτουργίες κατά τή διαδικασία τής ὑλικῆς παραγωγῆς, δηλαδή μέ τή διάκριση ανάμεσα στή βαθμιαία φθορά τῶν ἐργαλείων τής ἐργασίας καί στήν ὀλοκληρωτική κατανάλωση τῶν πρώτων ὑλῶν καί τῶν ἐνδιαμέσων ἀγαθῶν. Στό δεύτερο μέρος τοῦ Β' τόμου τοῦ *Κεφαλαίου*, ὁ Marx ἀφιέρωσε ἄρκετό χρόνο καί προσπάθεια, προκειμένου νά δείξει ὅτι οἱ κατηγορίες τοῦ πάγιου καί τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου ἐκφράζουν ἀκριβῶς τίς προαναφερθεῖσες λειτουργίες τής μεταβίβασης ἀξίας. Στήν πραγματικότητα, οἱ λειτουργίες αὐτές σχετίζονται μέ ἐπιμέρους τεχνικές λειτουργίες τῶν μέσων παραγωγῆς ἀλλά δέν ταυτίζονται μέ αὐτές. "Ὅχι μόνο τά διαφορετικά μέρη τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου (σταθερό καί μεταβλητό, πάγιο καί κυκλοφοροῦν) διαφέρουν μεταξύ τους ὡς πρός τίς λειτουργίες πού ἐπιτελοῦν ἀλλά καί ἡ διαίρεση τοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό, χρηματικό κι ἐμπορευματικό βασίζεται ἐπίσης σέ διαφορές ὡς πρός τίς λειτουργίες αὐτές. «Οἱ λειτουργίες τοῦ ἐμπορευματικοῦ καί τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου» διακρίνονται ἀπό τίς λειτουργίες τοῦ «παραγωγικοῦ κεφαλαίου» [C. II., σσ. 127, 79 C. III., σ. 269 καί ἀλλαχοῦ].

Μέ τήν ἔννοια αὐτή, οἱ διαφορετικές κατηγορίες τής πολιτικῆς οἰκονομίας περιγράφουν διαφορετικές λειτουργίες τῶν πραγμάτων πού ἀντιστοιχοῦν σέ διαφορετικές σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. "Ὅμως ἡ κοινωνική λειτουργία πού πραγματοποιεῖται μέσῳ ἑνός πράγματος προσδίδει στό τελευταῖο μία εἰδική κοινωνική μορφή, ἕναν «προσδιορισμό κατά τή μορφή» [Formbestimmtheit]²¹, ὅπως ἔγραφε ὁ Marx. Κάθε εἰδική κοινωνική λειτουργία ἢ κάθε «οἰκονομική μορφή» τῶν πραγμάτων ἀντι-

21. 'Η ἔννοια τής Formbestimmtheit ἢ Formbestimmung κατεχει ἐξέχουσα θέση στό μαρξικό σύστημα. Πάνω ἀπό ὅλα τό σύστημα αὐτό ἀσχολεῖται μέ τήν ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν μορφῶν τής οἰκονομίας, δηλαδή μέ σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. 'Αντί γιά τόν ὄρο Formbestimmtheit ὁ Marx συχνά χρησιμοποιοῦσε τόν ὄρο Bestimmtheit. Οἱ V. Bazarov καί I. Stepanov πολύ σωστά μεταφράζουν τόν ὄρο αὐτό ὡς «μορφή» (Πρβλ. ρωσική ἔκδοση τοῦ *Κεφαλαίου*, Τόμος III, σ. 359). Δέν εἶναι ἐπιτρεπτό νά μεταφράζεται ὁ ὄρος «Bestimmtheit» μέ τόν ὄρο «ὀνοματοθεσία» [nomination/naznachenie], ὅπως γίνεται ἀπό τόν P. Rumyantsev στή ρωσική μετάφραση τής *Κριτικῆς τής Πολιτικῆς Οἰκονομίας*, σ. 40. 'Η ἐναλλακτική μετάφραση «μορφικός προσδιορισμός» [formal'noe opredelenie] ἐπίσης παρερμηνεῖ τή σημασία πού ἀποδίδει ὁ ἴδιος ὁ Marx στήν ἔννοια αὐτή [Πρβλ. S. Bessonova, *Ἡ Συσσώρευση τοῦ Κεφαλαίου καί οἱ Κρίσεις* (στά ρωσικά)]. Γιά τοὺς λόγους αὐτοῦ προ-

στοιχειῖ σέ κάθε ἕναν τύπο σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Marx ἐπανελημμένα ἐπεσήμανε τή στενή σχέση μεταξύ τῆς λειτουργίας καί τῆς μορφῆς. «Τό σακκάκι προβάλλει ὡς ἰσοδύναμο, ἢ ἐμφανίζεται μέ τή μορφή τοῦ ἰσοδυνάμου» [C. I., σ. 48]. «Αὐτή ἡ εἰδική λειτουργία στή διαδικασία κυκλοφορίας προσδίδει στό χρήμα, ὡς μέσο κυκλοφορίας, ἕνα νέο προσδιορισμό κατά τή μορφή» [*Kritik der Politischen Oekonomie*, σ. 92]. Ἐάν ἡ κοινωνική λειτουργία ἑνός πράγματος προσδίδει στό τελευταῖο μία εἰδική κοινωνικο-οικονομική μορφή, τότε εἶναι σαφές ὅτι οἱ βασικές κατηγορίες τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας (τίς ὁποῖες θεωρήσαμε προηγουμένως ἐκφράσεις διαφορετικῶν σχέσεων παραγωγῆς καί κοινωνικῶν λειτουργιῶν τῶν πραγμάτων) λειτουργοῦν ὡς ἐκφράσεις κοινωνικο-οικονομικῶν μορφῶν πού ἀντιστοιχοῦν σέ πράγματα. Οἱ μορφές αὐτές προσδίδουν στά πράγματα τή λειτουργία τῶν «φορέων» τῶν σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Ἀρκετά συχνά ὁ Marx ὀνόμαζε τά οικονομικά φαινόμενα πού ἀνέλυε «οἰκονομικές μορφές», «προσδιορισμούς κατά τή μορφή». Τό μαρξικό σύστημα ἐξετάζει μία σειρά ὀλοένα καί πιο σύνθετων «οἰκονομικῶν μορφῶν» τῶν πραγμάτων ἢ «προσδιορισμῶν κατά τή μορφή» [Formbestimmtheiten] πού ἀντιστοιχοῦν σέ μία σειρά ὀλοένα καί πιο σύνθετων σχέσεων μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Στόν Πρόλογο τῆς πρώτης ἐκδοσης τοῦ Α' τόμου τοῦ *Κεφαλαίου* ὁ Marx ἐπεσήμανε τίς δυσκολίες «κατά τήν ἀνάλυση τῶν οἰκονομικῶν μορφῶν», κι ἰδιαίτερα τῆς «ἀξιακῆς» ἀλλά καί τῆς «χρηματικῆς μορφῆς». Μέ τή σειρά τῆς ἢ ἀξιακῆς μορφῆς περιλαμβάνει ποικίλες μορφές: ἀπό τή μιὰ μεριά, κάθε ἐκφραση τῆς ἀξίας περιέχει μία «σχετική μορφή» καί μία «μορφή ἰσοδυνάμου» ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἱστορική ἀνάπτυξη τῆς ἀξίας ἐκφράζεται στήν αὐξανόμενη συνθετότητα τῶν μορφῶν τῆς: ἀπό μία «στοιχειώδη μορφή» ἀναπτύσσεται μέσῳ μιᾶς «ἐκτεταμένης μορφῆς» ἐνῶ τελικά περνάει σέ μία «γενική» καί σέ μία «χρηματική μορφή». Ἡ διαμόρφωση τοῦ χρήματος εἶναι ἕνας «νέος προσδιορισμός κατά τή μορφή» [*Kritik der politischen Oekonomie*, σ. 28]. Οἱ διαφορετικές λειτουργίες τοῦ χρήματος εἶναι ταυτόχρονα διαφορετικοί «προσδιορισμοί κατά τή μορφή» [*ibid.*, σ. 46]. Ἔτσι, γιά παράδειγμα, τό χρήμα ὡς μέτρο τῆς ἀξίας καί ὡς κριτήριο τῆς τιμῆς ἀντιστοιχεῖ σέ διαφορετικούς «προσδιορισμούς κατά τή μορφή», ἢ σύγχυση τῶν ὁποίων ὀδήγησε σέ ἐσφαλμένες θεωρίες [*ibid.*, σ. 54]. «Οἱ ἰδιαίτερες λειτουργίες πού ἐπιτελεῖ τό χρήμα εἴτε ὡς ἀπλό ἰσοδύναμο τῶν ἐμπορευμάτων, εἴτε ὡς μέσο κυκλοφορίας εἴτε ὡς μέσο πληρωμῶν, ὡς ἀποθησαύρισμα ἢ ὡς παγκόσμιο/καθολικό χρήμα, εἶναι δηλωτικές, ἀνάλογα μέ τήν ἐκταση καί τή σχετική βαρύτητα τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης λειτουργίας, τῶν διαφορετικῶν σταδίων τῆς διαδικασίας κοινωνικῆς παραγωγῆς» [C. I., σ. 170 ὑπογραμμίσεις τῆς ἀγγλικῆς μετάφρασης]. Αὐτό πού ὑπογραμμίζεται ἐδῶ εἶναι ἡ στενή σύνδε-

τιμοῦμε τήν ἀκριβή μετάφραση: «προσδιορισμός κατά τή μορφή» [determination of form] ἢ «ὄρισμός κατά τή μορφή» [definition of form].

ση ανάμεσα στις μορφές (λειτουργίες) του χρήματος άφενός και στην ανάπτυξη των σχέσεων παραγωγής μεταξύ των ανθρώπων άφετέρου.

Ἡ μετάβαση του χρήματος σε κεφάλαιο είναι ένδεικτική της γένεσης μιᾶς νέας οικονομικής μορφῆς. «Τό κεφάλαιο είναι μία κοινωνική μορφή των μέσων αναπαραγωγῆς όταν τά τελευταῖα χρησιμοποιοῦνται από τή μισθωτή ἐργασία» [T.M. III., σ. 383], ἕνας ἰδιαίτερος «κοινωνικός προσδιορισμός» [ibid., σ. 547]. Μέ τή σειρά της, ἡ μισθωτή ἐργασία είναι «ἕνας κοινωνικός προσδιορισμός τῆς ἐργασίας» [ibid., σ. 563], δηλαδή μία ὀρισμένη κοινωνική μορφή ἐργασίας. Τά συνιστῶντα τό παραγωγικό κεφάλαιο μέρη (σταθερό καί μεταβλητό, πάγιο καί κυκλοφοροῦν), από τή σκοπιά των διαφορετικῶν τους λειτουργιῶν, αναπαριστοῦν ἐπίσης διαφορετικές μορφές κεφαλαίου [C. II., σσ. 167-168 καί ἀλλαχοῦ]. Τό πάγιο κεφάλαιο ἀναπαριστᾷ ἕναν «προσδιορισμό κατά τή μορφή» [C. II., σ. 169]. Παρόμοια, τό χρηματικό, τό παραγωγικό καί τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο είναι διαφορετικές μορφές κεφαλαίου [C. II., σ. 50]. Σέ κάθε μία από αὐτές τίς διαφορετικές μορφές ἀντιστοιχεῖ μία ἰδιαίτερη κοινωνική λειτουργία. Τό χρηματικό καί τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο είναι «εἰδικές, διαφοροποιημένες μορφές, τρόποι ὑπαρξῆς πού ἀντιστοιχοῦν σέ εἰδικές λειτουργίες του βιομηχανικοῦ κεφαλαίου» [C. II., σ. 83]. Τό κεφάλαιο περνᾷ «ἀπό μία λειτουργική μορφή σέ μιάν ἄλλη ἔτσι ὥστε τό βιομηχανικό κεφάλαιο... νά ὑπάρχει ταυτόχρονα στίς διαφορετικές του φάσεις καί λειτουργίες» [ibid., σ. 106]. «Όταν αὐτές οἱ λειτουργίες ἀνεξαρτητοποιηθοῦν κι ἐπιτελεσθοῦν ἀπό τά ξεχωριστά κεφάλαια, τότε τά τελευταῖα προσλαμβάνουν τίς ἀνεξάρτητες μορφές του ἐμπορευματικοῦ-ἐμπορικοῦ κεφαλαίου καί του χρηματικοῦ-ἐμπορικοῦ κεφαλαίου «ἐκ του γεγονότος ὅτι οἱ καθορισμένες λειτουργίες καί μορφές πού προσλαμβάνει τό κεφάλαιο ἐμφανίζονται πρὸς στιγμὴν ὡς ἀνεξάρτητες μορφές καί λειτουργίες ἑνός ξεχωριστοῦ μέρους του κεφαλαίου καί συνδέονται ἀποκλειστικά μέ αὐτό τό μέρος» [C. III. σ. 323].

Οἱ οικονομικές κατηγορίες, ἐπομένως, ἐκφράζουν διαφορετικές σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ των ανθρώπων καί τίς κοινωνικές λειτουργίες πού ἀντιστοιχοῦν στίς σχέσεις αὐτές ἢ μέ ἄλλα λόγια τίς κοινωνικο-οικονομικές μορφές των πραγμάτων. Αὐτές οἱ λειτουργίες ἢ οἱ μορφές ἔχουν κοινωνικό χαρακτήρα ἐπειδή είναι ἐγγενεῖς, ὄχι στά πράγματα καθεαυτά, ἀλλά στά πράγματα ὡς μέρη ἑνός συγκεκριμένου κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, δηλαδή σέ πράγματα μέσω των ὁποίων οἱ ἄνθρωποι εἰσέρχονται σέ συγκεκριμένες σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τους. Οἱ μορφές αὐτές δέν ἀντανακλοῦν τίς ἰδιότητες των πραγμάτων ἀλλά τά χαρακτηριστικά του κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Μερικές φορές ὁ Marx ἀναφέρεται σέ «μορφή» ἢ «προσδιορισμό κατά τή μορφή», ὥστόσο αὐτό πού ἀκριβῶς ἐννοεῖ είναι «οἰκονομική μορφή», «κοινωνική μορφή», «ἱστορικο-κοινωνική μορφή», «κοινωνικό προσδιορισμό κατά τή μορφή», «οἰκονομικό προσδιορισμό κατά τή μορφή», «ἱστορικο-κοινωνικό προσδιορισμό» [Βλέπε γιά παράδειγμα C. I., σσ. 146, 147, 149 – C. III., σσ. 816, 830 – K. III. σσ. 351, 358, 360, 366 – T.M. III.,

σσ. 484-485, 547, 563 – *Kritik der politischen Oekonomie*, σ. 20 και άλλα-
χοῦ]. Μερικές φορές επίσης ὁ Marx λέγει ὅτι τὸ πράγμα προσλαμβάνει
«κοινωνική ὑπαρξή», «μορφική ὑπαρξή» [Formdasein], «λειτουργική ὑπαρ-
ξή», «ἰδεατή ὑπαρξή» [Πρβλ. C. I., σσ. 125, 129 – T.M. III., σσ. 314, 349 – *Kri-
tik der politischen Oekonomie*, σσ. 28, 101, 100, 94]. Αὐτή ἡ κοινωνική ἢ λει-
τουργική ὑπαρξή τῶν πραγμάτων ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὴν «ὕλική ὑπαρ-
ξή», τὴν «πραγματική ὑπαρξή», τὴν «ἄμεση ὑπαρξή», τὴν «ἀντικειμενική ὑ-
παρξή» τῶν πραγμάτων [C. I., σ. 129 – *Kritik der politischen Oekonomie*, σ.
102 – K. III., σσ. 19, 359, 360 – T.M. III., σσ. 193, 292, 320, 434]. Παρόμοια, ἡ
κοινωνική μορφή ἢ λειτουργία ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὸ «ὕλικό περιεχόμε-
νο», τὴν «ὕλική ὑπόσταση», τὸ «περιεχόμενο», τὰ «στοιχεῖα τῆς παραγω-
γῆς», τὰ ὑλικά κι ἀντικειμενικά στοιχεῖα καὶ συνθῆκες τῆς παραγωγῆς [C. I.,
σσ. 36, 126, 146, 147, 149 – C. III., σσ. 824-825 – *Kritik der politischen Oeko-
nomie*, σσ. 100-104, 121 – T.M. III., σσ. 315, 316, 318, 326, 329, 424 και ἄλλα-
χοῦ]²². Ὅλες αὐτές οἱ ἐκφράσεις πού διακρίνουν ἀνάμεσα στίς τεχνικές καὶ
τίς κοινωνικές λειτουργίες τῶν πραγμάτων, ἀνάμεσα στὸν τεχνικό ρόλο τῶν
ἐργαλείων καὶ τῶν συνθηκῶν ἐργασίας καὶ στὴν κοινωνική τους μορφή εἶναι
δυνατό νά ἀναχθοῦν στὴ βασική διάκριση ἢ διαφοροποίηση πού διατυπώσα-
με προηγουμένως. Ἀναφερόμαστε στὴ βασική διάκριση ἀνάμεσα στὴν ὕλι-
κή διαδικασία τῆς παραγωγῆς καὶ τίς κοινωνικές της μορφές, ἀναφερόμαστε
σὲ δύο διαφορετικές ὄψεις (τὴν τεχνική καὶ τὴν κοινωνική) τῆς ἐνιαίας ἀν-
θρώπινης ἐργασιακῆς δραστηριότητας. Ἡ πολιτική οἰκονομία ἀσχολεῖται
μέ τίς σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, δηλαδή μέ τίς κοινωνικές
μορφές τῆς διαδικασίας παραγωγῆς σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τίς ὕλικο-τεχνικές
ὄψεις αὐτῆς τῆς διαδικασίας.

Μήπως αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ μαρξική οἰκονομική θεωρία ἀπομονώνει τίς
σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγω-
γικῶν δυνάμεων κατὰ τὴν ἀνάλυση τῆς κοινωνικῆς μορφῆς ξεχωριστά ἀπὸ
τὴν ὕλικο-τεχνική της ὄψη; Ὁχι, βέβαια. Κάθε κοινωνικο-οικονομική
μορφή πού ἀναλύεται ἀπὸ τὸν Marx προϋποθέτει, ὡς δεδομένο, ἓνα ὀρι-
σμένο στάδιο ἀνάπτυξης τῆς ὕλικο-τεχνικῆς διαδικασίας παραγωγῆς. Ἡ
ἀνάπτυξη τῶν μορφῶν τῆς ἀξίας καὶ τοῦ χρήματος προϋποθέτει, ὅπως εἶ-
δαμε, διαρκή «ὕλική ἀνταλλαγή» [Stoffwechsel], τὸ πέρασμα τῶν ὕλικῶν

22. Πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι μερικές φορές ὁ Marx χρησιμοποιεῖ τοὺς ὄρους
«λειτουργία» καὶ «μορφή» ἀποδίδοντάς τους μία ὕλικοτεχνική σημασία, συχνότερα
μέ τὸν πρῶτο παρά μέ τὸ δεύτερο ὄρο. Ἡ χρήση αὐτῆ προκαλεῖ μία ὀρολογική
δυσχέρεια, στὴν οὐσία, ὥστόσο, δὲν ἐμποδίζει τὸν Marx νά διακρίνει μέ σαφήνεια
ἀνάμεσα σὲ αὐτές τίς δύο σημασίες, μέ τὴν ἐξαίρεση ὀρισμένων ἀποσπασμάτων, τὰ
ὅποια εἶναι ἀσαφῆ καὶ ἀντιφατικά [Πρβλ. γιά παράδειγμα Μέρος Δεύτερο, Τόμος
II τοῦ *Κεφαλαίου*]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ ὄροι «περιεχόμενο» [content] καὶ «ὑ-
πόσταση» [substance], ὅπως χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Marx, δὲν ἀναφέρονται μόνο
στὴν ὕλική διαδικασία παραγωγῆς ἀλλὰ καὶ στίς κοινωνικές της μορφές.

πραγμάτων. Ἡ ἀξία προϋποθέτει τὴν ἀξία χρήσης. Ἡ διαδικασία διαμόρφωσης τῆς ἀξίας προϋποθέτει τὴν διαδικασία παραγωγῆς ἀξιών χρήσης. Ἡ ἀφηρημένη ἐργασία προϋποθέτει μία ὁλότητα διαφορετικῶν εἰδῶν συγκεκριμένης ἐργασίας πού εἶναι τοποθετημένα σέ διαφορετικούς κλάδους παραγωγῆς. Ἡ κοινωνικά ἀναγκαία ἐργασία προϋποθέτει διαφορετικὴ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας σέ διαφορετικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ ἴδιου κλάδου. Ἡ ὑπεραξία προϋποθέτει ἓνα δεδομένο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Τό κεφάλαιο καί ἡ μισθωτὴ ἐργασία προϋποθέτουν μία κοινωνική μορφή τῶν τεχνικῶν συντελεστῶν παραγωγῆς: ὑλικῶν καί προσωπικῶν. Ἀφοῦ ὁ καπιταλιστής ἔχει ἀγοράσει ἐργασιακὴ δύναμη, ἡ ἴδια διαφορὰ μεταξύ ὑλικῶν καί προσωπικῶν συντελεστῶν παραγωγῆς προσλαμβάνει τὴν μορφή τοῦ σταθεροῦ καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Ἡ σχέση μεταξύ σταθεροῦ καί μεταβλητοῦ κεφαλαίου, δηλαδή ἡ ὀργανικὴ σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, βασίζεται σέ μία ὀρισμένη τεχνικὴ δομὴ. Μία ἐπιπλέον ὑποδιαίρεση τοῦ κεφαλαίου, αὐτὴ μεταξύ παγίου καί κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, προϋποθέτει ἐπίσης μία τεχνικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴ βαθμιαία φθορὰ τῶν ἐργαλείων τῆς ἐργασίας ἀφενός καί στὴν πλήρη κατανάλωση τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐργασίας καί τῆς ἐργασιακῆς δυνάμεως. Οἱ μεταμορφώσεις ἢ οἱ μεταβολές τῆς μορφῆς τοῦ κεφαλαίου βασίζονται στό γεγονός ὅτι τό παραγωγικὸ κεφάλαιο ὀργανώνει ἄμεσα τὴν ὑλικὴν διαδικασία παραγωγῆς. Τό χρηματικὸ ἢ τό ἐμπορευματικὸ κεφάλαιο συνδέονται ἔμμεσα πρὸς τὴν ὑλικὴν διαδικασία παραγωγῆς, ἐπειδὴ αὐτὸ πού ἀντιπροσωπεύουν ἄμεσα ἀναφέρεται στὴ βαθμίδα τῆς ἀνταλλαγῆς. Ἐτσι, ἀπὸ τὴν μιά μεριά ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στό ἐπιχειρηματικὸ κέρδος, στό ἐμπορικὸ κέρδος καί στόν τόκο ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα σέ παραγωγικὴ καί μὴ παραγωγικὴ ἐργασία (πού ἀπασχολεῖται στό ἐμπόριο). Ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου προϋποθέτει τὴν ἀναπαραγωγή τῶν ὑλικῶν του συνιστωσῶν. Ὁ σχηματισμὸς ἑνὸς γενικοῦ μέσου ποσοστοῦ κέρδους προϋποθέτει διαφορετικὲς τεχνικὲς καί ὀργανικὲς συνθέσεις τοῦ κεφαλαίου στοὺς μεμονωμένους βιομηχανικούς κλάδους. Ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσδος προϋποθέτει διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ βιομηχανία ἀφενός καί στὴ γεωργία ἀφετέρου. Τὰ διαφορετικὰ ἐπίπεδα παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας στίς διαφορετικὲς ἀγροτικὲς καί ἐξορυκτικὲς ἐπιχειρήσεις, πού προκαλοῦνται ἀπὸ διαφορὲς στὴ γονιμότητα καί στὴν τοποθεσία, ἐκφράζονται στὴ μορφή τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου.

Παρατηροῦμε, λοιπόν, ὅτι οἱ σχέσεις παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἀναπτύσσονται στὴ *βάση* ἑνὸς δεδομένου ἐπιπέδου ἀνάπτυξης τῶν δυνάμεων παραγωγῆς. Οἱ οικονομικὲς κατηγορίες προϋποθέτουν ὀρισμένες τεχνικὲς συνθῆκες. Στὴν πολιτικὴν οἰκονομία, ὅμως, οἱ τεχνικὲς συνθῆκες δὲν ἐμφανίζονται ὡς συνθῆκες τῆς διαδικασίας παραγωγῆς ἀπὸ τὴν τεχνικὴ σκοπιὰ τῆς τελευταίας ἀλλὰ μόνο ὡς προϋποθέσεις τῶν συγκεκριμένων κοινωνικο-οικονομικῶν μορφῶν πού προσλαμβάνει ἡ ἴδια ἢ διαδικασία παραγωγῆς. Ἡ διαδικασία παραγωγῆς ἐμφανίζεται μέ μία δεδομένη κοινωνικο-οικονομικὴ μορφή, μέ τὴν μορφή δηλαδή τῆς ἐμπορευματικῆς-καπιτα-

λιστικῆς οἰκονομίας. Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἐξετάζει αὐτὴν ἀκριβῶς τῆ μορφῇ τῆς οἰκονομίας καὶ τὴν ὀλότητα τῶν σχέσεων παραγωγῆς πού προσιδιάζουν σέ αὐτή. Ἡ περίφημη θεωρία τοῦ Marx σύμφωνα μέ τὴν ὁποία ἡ ἀξία χρήσης εἶναι ἡ προϋπόθεση καὶ ὄχι ἡ πηγὴ τῆς ἀξίας ἀνταλλαγῆς πρέπει νά διατυπωθεῖ κατὰ ἓνα γενικευμένο τρόπο: Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἐξετάζει «οἰκονομικὲς μορφές», τύπους σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων στὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία. Ἡ κοινωνία αὐτὴ προϋποθέτει δεδομένες συνθῆκες γιὰ τὴν ὕλικὴ διαδικασίᾳ παραγωγῆς καὶ γιὰ τοὺς τεχνικούς συντελεστῆς πού τὴν συνθέτουν. Πάντως ὁ Marx συνεχῶς ἐξέφραζε τὴ διαμαρτυρία του ἐναντίον τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν συνθηκῶν τῆς ὕλικῆς διαδικασίας παραγωγῆς ἀπὸ προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας σέ ἀντικείμενό της. Ἔτσι, ἀπέρριψε θεωρίες οἱ ὁποῖες συνήγαγαν τὴν ἀξία ἀπὸ τὴν ἀξία χρήσης, τὸ χρῆμα ἀπὸ τίς τεχνικὲς ιδιότητες τοῦ χρυσοῦ καὶ τὸ κεφάλαιο ἀπὸ τὴν τεχνικὴ παραγωγικότητα τῶν μέσων παραγωγῆς. Οἱ οἰκονομικὲς κατηγορίες (ἢ οἱ κοινωνικὲς μορφές τῶν πραγμάτων) εἶναι βέβαια πολὺ στενὰ συνδεδεμένες μέ τὴν ὕλικὴ διαδικασίᾳ τῆς παραγωγῆς, δέν εἶναι δυνατό, ὅμως, νά συναχθοῦν ἄμεσα ἀπὸ αὐτὴν, ἀλλὰ μόνο μέ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἐνδιάμεσου δεσμοῦ: τῶν σχέσεων παραγωγῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση κατηγοριῶν ὅπου οἱ τεχνικὲς καὶ οἱ οἰκονομικὲς ὄψεις διαπλέκονται καὶ ἐπικαλύπτονται, ὁ Marx μέ περισσὴ δεξιότητα διέκρινε μεταξύ τους θεωρώντας τίς πρῶτες ὡς προϋποθέσεις τῶν δευτέρων. Γιὰ παράδειγμα, ἡ τεχνικὴ ἀνάπτυξη τῶν ὕλικῶν καὶ προσωπικῶν συντελεστῶν παραγωγῆς εἶναι προϋπόθεση ἢ βάση πάνω στὴν ὁποία ἡ «λειτουργικὴ», «μορφικὴ» ἢ κοινωνικο-οικονομικὴ διάκριση μεταξύ μεταβλητοῦ καὶ σταθεροῦ κεφαλαίου εἶναι δυνατό νά ἀναπτυχθεῖ. Ὡστόσο ὁ Marx ρητὰ ἀρνήθηκε νά χαράξει αὐτὴ τὴ διάκριση στὴ βάση τοῦ γεγονότος ὅτι αὐτὰ τὰ δύο μέρη λειτουργοῦν «ὡς πληρωμὴ γιὰ, ἀπὸ ὕλικὴ ἀποψη, διαφορετικὰ στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς» [C. III., σ. 32]. Ἀντίθετα, ἡ διάκριση μεταξύ τους ἐγκεῖται στοὺς λειτουργικὰ διαφορετικούς ρόλους πού παίζουν στὴ διαδικασίᾳ «ἐπέκτασης τοῦ κεφαλαίου» [ibid.]. Ἡ διαφορὰ μεταξύ παγίου καὶ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου ἐγκεῖται στοὺς διαφορετικούς τρόπους μέ τοὺς ὁποίους ἡ ἀξία τους μεταβιβάζεται στὰ προϊόντα καὶ ὄχι στό πόσο γρήγορα φθείρονται. Ἡ τελευταία διάκριση ἀποτελεῖ ὕλικὴ βάση, προϋπόθεση, «ἀφετηριακὸ σημεῖο» γιὰ τὴν πρώτη, δέν εἶναι ὅμως ἡ διάκριση πού μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ ἡ ὁποία ἔχει οἰκονομικὸ καὶ ὄχι τεχνικὸ χαρακτήρα [C. II., σ. 201 – T.M. III., σ. 558]. Ἡ ἀποδοχὴ αὐτῆς τῆς τεχνικῆς προϋπόθεσης ὡς γνωστικοῦ ἀντικειμένου θά σήμαινε ὅτι ἡ ἀνάλυσή μας θά ἦταν ἴδια μέ ἐκείνη τῶν χυδαίων οἰκονομολόγων τοὺς ὁποίους ὁ Marx ἐμέμφετο γιὰ τὴν «χοντροκοπιὰ» τῆς ἀναλυτικῆς τους μεθόδου, δεδομένου ὅτι ἐνῶ τὸ ἐνδιαφέρον τους ἦταν στραμμένο σέ «διακρίσεις ὡς πρὸς τὴ μορφὴ», ἡ ἀνάλυσή τους θεωροῦσε αὐτὲς τίς διακρίσεις «μόνο ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τοῦ περιεχομένου τους» [C. III., σ. 323].

Ἡ μαρξικὴ οἰκονομικὴ θεωρία ἐξετάζει ἀκριβῶς τίς «μορφικὲς διαφορές» (τίς κοινωνικο-οικονομικὲς μορφές, τίς σχέσεις παραγωγῆς) οἱ ὁποῖες

στήν πραγματικότητα αναπτύσσονται στη βάση συγκεκριμένων υλικο-τεχνικών συνθηκών, χωρίς ωστόσο να συγγέονται με αυτές. Αυτό τό σημείο ακριβώς αντιπροσωπεύει τήν έντελώς νέα μεθοδολογική διατύπωση τών οικονομικών προβλημάτων πού αποτελεί καί τή μεγάλη συμβολή του Marx καί πού διακρίνει τό έργο του από αυτό τών προκατόχων του, τών εκπροσώπων τής κλασικής Πολιτικής Οικονομίας. Ή προσοχή τών τελευταίων ήταν στραμμένη στήν ανακάλυψη τής υλικο-τεχνικής βάσης τών κοινωνικών μορφών τίς όποιες εκλάμβαναν ως δεδομένες. Στόχος του Marx ήταν νά ανακαλύψει τούς νόμους τής γένεσης καί τής ανάπτυξης τών κοινωνικών μορφών, τίς όποιες προσλαμβάνει ή υλικο-τεχνική διαδικασία παραγωγής σέ ένα δεδομένο επίπεδο ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων.

Αυτή ή άκρως θεμελιακή διαφορά στήν αναλυτική μέθοδο μεταξύ τής κλασικής Πολιτικής Οικονομίας καί τής μαρξικής Πολιτικής Οικονομίας άντανακλά διαφορετικά καί αναγκαία στάδια ανάπτυξης τής οικονομικής σκέψης. Ή επιστημονική ανάλυση «ξεκινά έχοντας στή διάθεσή της τά προϊόντα αυτής τής διαδικασίας ανάπτυξης» [C. I., σ. 75] καί τίς πολυάριθμες κοινωνικο-οικονομικές μορφές τών πραγμάτων πού ό αναλυτής βρίσκει ήδη παγιωμένες στό κοινωνικό του περιβάλλον (άξία, χρήμα, κεφάλαιο, μισθούς, κλπ.). Οί μορφές αυτές έχουν ήδη «άποκτήσει τή σταθερότητα τών φυσικών, αυτονόητων μορφών τής κοινωνικής ζωής, πρίν ό άνθρωπος επιχειρήσει νά άποκωδικοποιήσει, όχι τόν Ιστορικό τους χαρακτήρα, άφού στό βλέμμα του φαντάζουν άμετάλλακτες, αλλά τό νόημά τους» [ibid]. Προκειμένου νά ανακαλύψει τό περιεχόμενο αυτών τών κοινωνικών μορφών, ή κλασική Πολιτική Οικονομία ανήγαγε τίς σύνθετες σέ άπλές (άφηρημένες) μορφές καί μέ τόν τρόπο αυτό κατέληξε στίς υλικο-τεχνικές βάσεις τής διαδικασίας παραγωγής. Μέ τήν ανάλυση αυτή ανέκάλυψε τήν εργασία στήν άξία, τά μέσα παραγωγής στό κεφάλαιο, τά μέσα συντήρησης τών εργατών στους μισθούς, τό υπερπροϊόν (πού δημιουργείται μέ τήν αύξηση στήν παραγωγικότητα τής εργασίας) στό κέρδος. Ξεκινώντας μέ δεδομένες κοινωνικές μορφές κι εκλαμβάνοντάς τις σάν αιώνιες καί φυσικές μορφές τής διαδικασίας παραγωγής, ή κλασική Πολιτική Οικονομία δέν θέτει τό έρώτημα τής γένεσης αυτών τών μορφών. Για τήν κλασική Πολιτική Οικονομία, «ή γενετική ανάπτυξη τών διαφορετικών μορφών δέν έχει ενδιαφέρον. Ήπιχειρεί άπλά νά τίς αναγάγει στήν ένότητά τους αναλυτικά άφού ξεκινά μέ δεδομένες τίς άφετηριακές της προϋποθέσεις» [T.M. III., σ. 572]. Έτσι, άφού οί δεδομένες κοινωνικο-οικονομικές μορφές αναχθούν στό υλικο-τεχνικό τους περιεχόμενο, τό έργο τής κλασικής Πολιτικής Οικονομίας έχει ολοκληρωθεί. Άλλά στό σημείο αυτό ακριβώς συνεχίζει ό Marx τήν δική του ανάλυση. Δεδομένου ότι δέν περιοριζόταν από τόν όρίζοντα τής καπιταλιστικής οικονομίας καί καθώς ή τελευταία αποτελούσε γι' αυτόν άπλώς μία δυνατή καί πεπερασμένη κοινωνική μορφή τής οικονομίας, έθεσε τό έρώτημα: γιατί τό υλικο-τεχνικό περιεχόμενο τής εργασιακής διαδικασίας προσλαμβάνει σέ ένα δεδομένο επίπεδο ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων μία ιδιαίτερη, δεδομένη

κοινωνική μορφή; Ἡ μεθοδολογική διατύπωση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ἀπὸ τὸν Marx ἔχει ὡς ἑξῆς: γιατί ἡ ἐργασία προσλαμβάνει τὴ μορφή τῆς ἀξίας, τὸ μέσο παραγωγῆς τὴ μορφή τοῦ κεφαλαίου, τὰ μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν τὴ μορφή τῶν μισθῶν, καί ἡ ἀξανάομενη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας τὴ μορφή τῆς ἀξανάομενης ὑπεραξίας; Ἡ προσοχή του στράφηκε στὴν ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν μορφῶν τῆς οἰκονομίας καί τῶν νόμων πού διέπουν τὴ γένεση καί ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν μορφῶν, στὴ «διαδικασία ἀνάπτυξης τῶν μορφῶν [Gestaltungsprozess] κατὰ τίς διάφορες φάσεις της» [ibid]. Αὐτὴ ἡ γενετική (ἢ διαλεκτική) μέθοδος, πού περιέχει ἀνάλυση καί σύνθεση, ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὸν Marx πρὸς τὴ μονόπλευρη ἀναλυτικὴ μέθοδο τῆς κλασικῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Ἡ μοναδικότητα τῆς μαρξικῆς μεθόδου ἀνάλυσης δέν συνίσταται ἀπλῶς στὸν ἱστορικό ἀλλὰ καί στὸν κοινωνιολογικό της χαρακτήρα, στὴν ἐντονη προσοχή πού δίνει στὶς κοινωνικὲς μορφές τῆς οἰκονομίας. Ξεκινώντας μέ δεδομένες τίς κοινωνικὲς μορφές, ἡ κλασικὴ Πολιτικὴ Οἰκονομία προσπάθησε νὰ ἀναγάγει σύνθετες μορφές σὲ ἀπλούστερες ἀναλύοντάς τίς προκειμένου τελικὰ νὰ ἀνακαλύψει τὴν ὑλικο-τεχνικὴ τους βάση ἢ περιεχόμενο. Ὁ Marx ἀντίθετα, ξεκινώντας ἀπὸ μία δεδομένη συνθήκη τῆς ὑλικῆς διαδικασίας παραγωγῆς, ἀπὸ ἓνα δεδομένο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἐπιχείρησε νὰ ἐξηγήσει τὴ γένεση καί τὸν χαρακτήρα τῶν κοινωνικῶν μορφῶν, τίς ὁποῖες προσλαμβάνει ἡ ὑλικὴ διαδικασία παραγωγῆς. Ξεκίνησε ἀπὸ τίς ἀπλές μορφές καί, μέ τὴ βοήθεια τῆς γενετικῆς ἢ διαλεκτικῆς μεθόδου, προχώρησε σὲ ὀλοένα καί συνθετότερες μορφές. Αὐτὸ ἐξηγεῖ, ὅπως ὑποστηρίξαμε καί προηγουμένως, καί τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποῖους τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Marx ἦταν κυρίως στραμμένο πρὸς τίς «οἰκονομικὲς μορφές», πρὸς τοὺς «προσδιορισμοὺς κατὰ τὴ μορφή» [Formbestimmtheiten].